

SOBRE ELS LIMITS DE L'EMPORDÀ

EL PROBLEMA DELS LIMITS

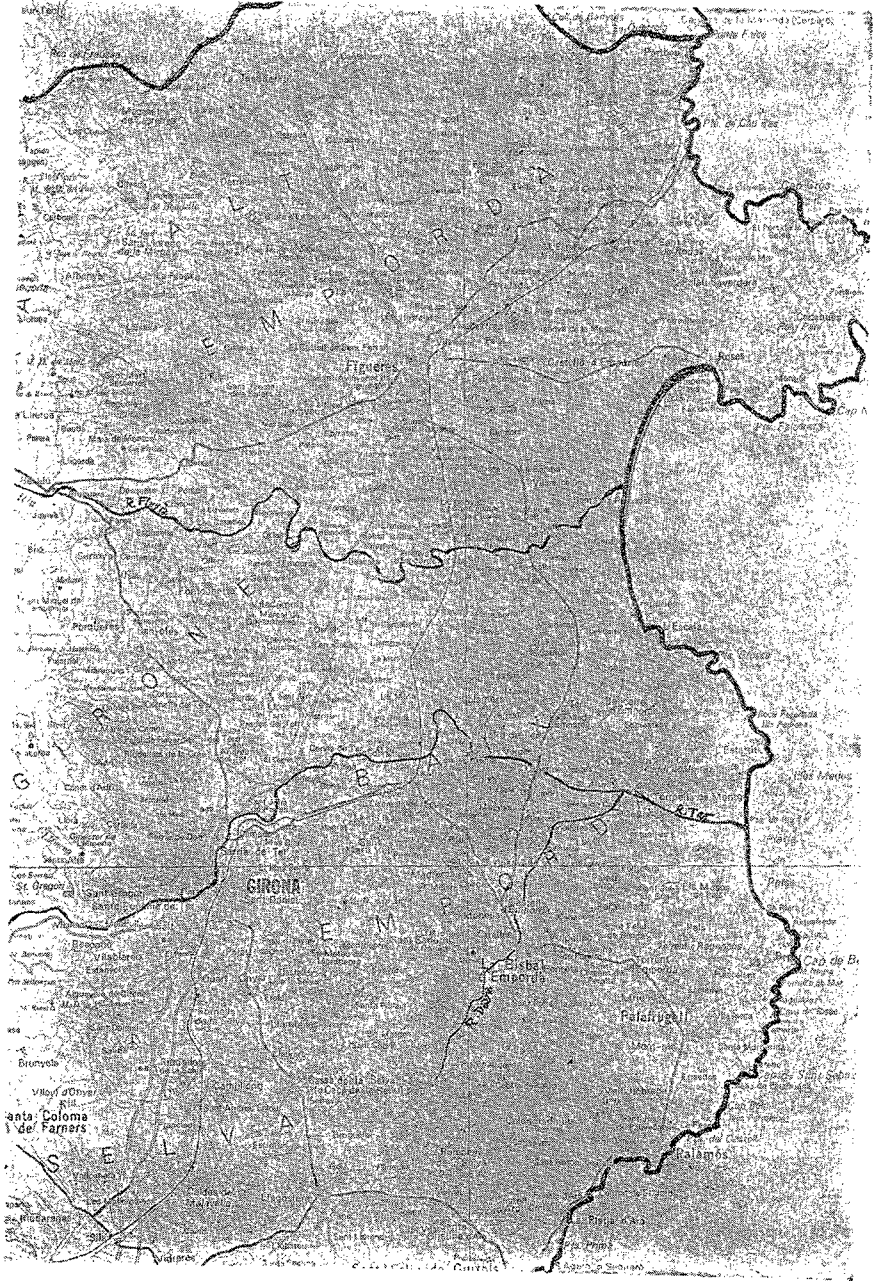
Fa gairebé cent anys, l'erudit historiador i geògraf gironí J. Botet i Sisò publicava, a la «Revista de Gerona», un article sobre el concepte i els límits de l'Empordà.¹ Botet i Sisò es movia dintre la corrent, d'arrels romàntiques, de revaloritzar les velles unitats naturals de Catalunya que, com veurem, donà lloc, des del darrer quart del segle passat, a l'aparició d'un estol de tractadistes —geògrafs i historiadors la major part— que ens demostren l'interés que per aquests temes de la nostra terra hi hagué en aquells temps.

Si bé les idees del nostre predecessor sobre els límits de l'Empordà queden avui sobradament imprecises, segueixen vigents, en canvi, les paraules expressades quelcom més tard² que, encara que facin referència a les comarques gironines en general, venen com anell al dit per la nostra; diu així: «On cauen aquestes comarques tothom ho sap; però quina es la seva extensió, on comencen i on acaben es lo que no sap ningú de manera concreta i categòrica». Mitj segle després d'aquesta constatació, si bé han tingut lloc valuosos intents de divisió comarcal, seguim sense haver resolt de una manera plenament satisfactòria els diferents problemes referents a l'àmbit i la delimitació del nostre país natal.

Que aquestes qüestions segueixen interessant a la gent ho proven les recents polèmiques manifestades a través de la premsa, especialment al voltant de les concepcions comarcalistes del conegut escriptor Josep Plà, els punts de vista dels grups banyolins d'estudis locals, expressats primerament en la revista «Avant» i després en «Horizontes» o en estudis monogràfics com els dels senyors Butinyà i Vilardell, així com les aportacions de la publicació guixolencina «Ancora».

¹ «Revista de Gerona», año III Mes de septiembre de 1878. Número IX.

² «Geografia General de Catalunya», dirigida per Francesc Carreras i Candi. FRANCESC BOTET I SISÓ, *Provincia de Gerona*, Barcelona, Ed. Albert Martín, sense data.

Aquest treball nostre voldria ésser una modesta contribució que ajudés a aclarir una parcel·la de la geografia catalana i, al mateix temps, que representés un càlid homenatge pòstum a l'amic i col·lega Santiago Sobrequés que, no ho oblidem, a més d'un gran historiador fou també un notable geògraf.

L'APORTACIO DEL PASSAT

a) *De la tribu ibèrica dels indigetes al comtat d'Empúries.* — Abans d'entrar en l'anàlisi dels límits de l'Empordà actual ens servirà de considerable ajuda comprovar com, a través del passat, s'ha anat formant el concepte de la nostra comarca, des dels llunyans i imprecisos temps dels indigetes a les darreres aportacions dels geògrafs actuals.

El precedent més antic, històricament conegut, de la nostra comarca, es el país dels indigetes o indiketes, tribu ibèrica situada al norest de Catalunya. Tinguem en compte, però, que d'aquests en sabem ben poca cosa, doncs careixem de materials —per exemple ceràmica— propis i exclusius d'aquesta tribu, que ens permetin restrejar la seva presència en un espai determinat; i en quant a les fonts escrites,³ freqüentment es limiten a simples cites, afegint-hi alguna vaga particularitat racial o pintoresca, però sense que d'elles en podem deduir els límits amb gaire precisió, especialment cap a l'interior. Segons els autors que millor han tractat aquest tema⁴ els límits septentrionals serien els Pirineus i, cap a ponent, els «castellani» de la regió d'Olot (actual Garrotxa); vers el sud, en canvi sembla que arribarien fins Blanes, població, aquesta darrera que pertanyeria als «laietans». Si els límits són imprecisos,

³ A. SCHULTEN, P. BOSCH GIMPERA y L. PERICOT, *Fontes Hispaniae Antiquae*, Universidad de Barcelona, t. I-V, 1922-1940; A. GARCÍA BELLIDO, *España y los españoles hace dos mil años*, Espasa-Calpe, Buenos Aires, 1945, pàgs. 140 i 154-156; *La España del siglo I de nuestra era*, Espasa-Calpe, Madrid, 1947, pàg. 131.

⁴ A. DEL CASTILLO, *La Costa Brava en la antigüedad*, «Rev. Ampurias», número I, a. 1939. El treball sobre aquest tema més recent i més documentat és el de A. PUJOL PUICVEHÍ, *El Ampurdán desde la colonización griega a la conquista romana, según testimonio de los autores griegos y romanos contemporáneos*, treball inèdit guardonat, l'any 1974, amb un dels premis literaris convocats per la Societat Coral Erato, de Figueres.

en canvi des del punt de vista ètnic i encara cultural, els indiketes serien un poble amb força personalitat; així, en quant a lo primer sembla que es tracta d'una barreja de celto-ligurs (els «urnenfelters» invasors) amb els indígenes de les velles cultures megalítiques. Fet, per altra part, molt d'acord amb la situació de la nostra terra, país de pas des de temps immemorial fins avui. En quant a la cultura es caracteritzaria pel seu aspecte arcaïtzant, poc influïda pels colonitzadors grecs.

Tampoc disposem de millor informació sobre l'àmbit de la «civitas» romana d'Empúries, llunyà precedent del que serà més tard el comtat del mateix nom. Sols sabem, segons ens diu Plini, que dintre del «convent» jurídic tarragoní, que abraçava més o menys la Catalunya actual, excepte les terres occidentals de la província de Lleida, hi havia 42 pobles.⁵ També, per altres diferents fonts, dintre la citada «civitas» emporitana s'hi trobaven alguns centres secundaris, probablement «vici», pobles o veïnats com diríem avui, citats en els documents o inscripcions que ens parlen de la carretera o «Via Domicia», que anava dels passos pirinencs a Barcelona. Així apareixen Deciana, que no sabem on es, doncs comencem per desconèixer si la citada via travessava les montanyes pels passos de la costa o de l'interior; Juncària, probablement a la vora de Figueres actual⁶ i Ciniana, per la banda d'Orriols o Orfes,⁷ nuclis als que caldria afegir Rhode o Roses. En quant als seus límits, les úniques dades que poseim, consisteixen en els noms de les entitats administratives veïnes, que no són altres que Blanes, Girona i potser també Besalú o Banyoles.⁸ Tanmateix ben poca cosa per un espai de temps tan llarg i, al meu entendre, de tanta transcendència per la formació de les nostres costums i la nostra mentalitat col·lectiva.

Un pas més en el camí de precisar la nostra personalitat comarcal es la formació del comtat d'Empúries, entitat administrativa que,

⁵ A. GARCÍA BELLIDO, op. cit., pàg. 131.

⁶ Les fonts situen Juncària a XV milles dels passos pirinencs. Si tenim en compte que la milla romana mesurava aproximadament uns 1.480 metres, la distància coincideix força amb els voltants de Figueres.

⁷ Encara existeix la riera d'aquest nom; restes romanes s'han trobat a diferents llocs propers i darrerament a Orfes: una àmfora en molt bon estat de conservació (es guarda en el mas Llovera) prop del poble.

⁸ A. GARCÍA BELLIDO, *La España del siglo I de nuestra era*, op. cit.

si de lluny deriva de les dues anteriors, ens aporta uns límits ben establerts que, encara que no siguin els de l'Empordà actual, ho són de les terres que formaran el rovell de l'ou de la comarca, el nucli al voltant del qual cristalitzarà el país. Aquests límits, que per al nord i per l'est coincidien amb la ratlla natural dels Pirineus i el mar, a l'oest seguien la via que del Pertús⁹ es dirigia a Barcelona, fins a Calabuig —Orriols quedava fora del comtat— on començava la frontera meridional que, per Sant Llorenç de les Arenes, Foixà i Castell d'Empordà anava a morir a la platja de Pals.¹⁰

«Pagus» dels indigetes, «civitas» d'Empúries i comtat del mateix nom (comtat emporità-Empordà) són tres antecedents que si no determinen l'existència d'una comarca en el sentit modern d'aquesta paraula, si almenys signifiquen el primer pas per a configurar-la.

b) *De l'aparició del nom popular als primers geògrafs comarcalistes.* — Si com veurem, l'aparició del nom popular es un element fonamental en el naixement d'una comarca, en quant significa una presa de consciència col·lectiva per part dels seus habitants, aquest fet el descobrim per primera vegada a finals de l'Edat Mitjana, en documents del segle XV, referents sobre tot a les guerres remenses, exhumats en primer lloc per Pella i Forgas¹¹ i darrerament per San-

⁹ En opinió de F. Montsalvatge, aquesta via, a la zona del Pertús, no formaria els límits entre els comtats d'Empúries i Besalú, ja que dintre d'aquell tenen cabuda els pobles d'Agullana, l'Estrada i La Bajol, situats a ponent d'aquella ruta. Per altres autors —per exemple, el rossellonès Allart— la partió seria el riu Llobregat (afluent del Muga) i no l'antiga via romana, quedant pel costat d'Empúries el coll del Pertús i pel de Besalú el de Panissars.

¹⁰ Vegi's J. PELLA I FORGAS, *Historia del Ampurdán*, Barcelona, 1883, pág. 360 i J. BOTET I SISÓ, op. cit., pàgs. 176 i seg. Amb més precisió, per ponent la línia de separació entre els comtats d'Empúries i de Besalú corria pels següents pobles (que formaven part del darrer comtat): Massanet de C., Darnius, Terrades, Llers, Figueres, Vilamorell, Pontós, Bàscara i Orriols. Per mitjorn, des d'Orriols es dirigia a Llampaies, Viladesens, Cervià, Flassà, La Pera, Corsà, La Bisbal, Fonteta, Peralta, Peratallada, Fontclara i Pals, poblacions totes elles pertanyents al comtat de Girona i, per tant, fora del d'Empúries. Tinguem en compte però que aquestes divisions fan referència als primers temps feudals i que, posteriorment, donades les constants infeudacions i canvis patrimonials entre les diferents famílies de barons, aquests límits, a finals de l'Edat Mitjana, sofreixen algunes notables modificacions com pot apreciar-se en el mapa de S. SOBREQÜÉS en l'obra *Jofre VIII de Rocabertí, señor de Peralada*.

¹¹ PELLA I FORGAS, op. cit., pág. 7-12.

tiago Sobrequés i Vidal¹² i el seu fill Jaume Sobrequés i Callicó,¹³ En tots ells no sols es cita repetidament l'«Empurdà» o «Empordà» —estenen-lo dels Pirineus fins la Marina i fent-lo arribar vers l'interior fins a Girona i més enllà de Besalú—¹⁴ i els «empurdanesos», sinó que arriba a precisar-se la divisó actual en Alt i Baix. Així quan es diu: «en l'Empurdà dit demunt, ço es del Pertús fins a Bàscara, tirant Fluvià avall fins a mar...»,¹⁵ límits que, almenys en la seva

¹² SANTIAGO SOBREQUÉS I VIDAL, *op. cit.*, pàg. 9.

¹³ J. SOBREQUÉS CALLICÓ, *Nuevos datos sobre la guerra civil en el verano de 1462*, ANALES DEL INSTITUTO DE ESTUDIOS GERUNDENSES, vol. XIX, a. 1968-1969, Gerona. Pàg. 6: en una carta dels diputats de la Generalitat al comtat de Rosselló: «ab altra gent d'Ampurdà»; pàg. 20: nomenament de P. Torroella com a «capità en les ditas parts d'Ampurdà»; pàg. 23: referint-se a la vinguda d'un exèrcit francès: «los hunts diuen vindran aquesta via, los altres la via d'Empurdà a pendra todas las terres que poran fins la Marina...» i segueix «los francesos partiren X hores de mij jorn e tiren la via d'Empurdà»; pàg. 26: referint-se a la tàctica defensiva dels empurdanesos contra els francesos... «vos faig avis que los ampurdanesos han lançada tanta de aygua per Empurdà que los francesos se enfanguen que non poden exir...»; pàg. 44: sobre l'entrada de més francesos... «que darrerament son passats per Empurdà e son anats en aquella vila» (de Castelló d'Empúries); i també: «havem plaer del avis dels francesos que de Rosselló son entrats en Ampurdà». Noti's com la nostra comarca, en la documentació a vegades s'escriu «Ampurdà» i altres «Empurdà».

¹⁴ En una carta de 4 de juny de 1462 els jurats de Besalú manifesten als diputats del General que «Besalú és frontera i clau, pla i montanya en aquest Empurdà». I després de la conquesta de Girona pel comte de Pallars, la Generalitat comunica al país que «les fahenes d'Empurdà son totalment reduïdes» (S. SOBREQUÉS VIDAL, *op. cit.*, pàg. 9).

¹⁵ Colección Documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón, tomo XXIII, Barna, 1862, pàg. 306-307: «segons la necessitats occorrerà en Lempurdà dit demunt, ço es, del Pertús fins a Bàscara e de Bàscara tirant Fluvià avall fins a mar. Item que los dits XXXX o L rocins qui staran en lo dit Empurdà demont hagin conductor... Item dels dits cent rocins o CL sie fet socors e socorregut tota la Celva e altres lochs del dit bisbat de Gerona... Item los diners del dit tall qui haurà a servir en pagar los dits rocins vinguen e hajen a venir en mans o poder de tres homens un de la Celva, altra per lo Empurdà devall làltre per lo Empurdà de munt e del home que per los senyors deputats serà elegit e tramés, los quals quatre sien haguts en los de tresurés...». PELLA I FORGAS, que també cita aquest document, afirma que l'alt Empordà és designat altres vegades amb el nom de «jussà» o «sobirà». En aquests temps les comarques catalanes més destacades es troben ja presents en el llenguatge corrent i són realitats vives en la mentalitat popular. Per ex.: «Huy son stats a nosal-

banda occidental, coincideixen amb els tradicionals del comtat d'Empúries.

Una nova etapa en la delimitació del nostre país la tenim un segle després i correspon al que podríem anomenar primer estudi comarcalista de la regió catalana. Es tracta de la coneguda divisió de Pere Gil,¹⁶ que encapçala cronològicament la sèrie d'intents que arriben fins avui i que no es ceneixen al nom del país o de llurs habitants, com en l'etapa anterior, sino que representa la primera visió geogràfica on l'Empordà apareix com una de les vàries unitats naturals de Catalunya, al costat d'altres de semblant categoria, com la Selva, Girona o el Rosselló.

Des d'aquest moment l'Empordà no deixarà de trobar-se citat en cap de les obres dels geògrafs o historiadors locals —doncs aquests conceptes molt sovint es barregen— si bé, cal dir-ho tot, no sempre amb massa encert, com, per exemple, en la divisió de Corbera,¹⁷ on la nostra comarca quedava repartida entre «el Ampurdà —no sabem aquesta expressió quines terres abraça—, los condados de Besalú, de Ampurias y de Palamós... y el vizcondado de Rocabertí». De totes maneres, el concepte de comarca arrela cada dia més en la mentalitat popular, com ho prova la frase d'un altre conegut geògraf, una mica posterior, Josep Aparici,¹⁸ el qual, després de citar el que podríem dir-ne divisions oficials —bisbats, vegueries, etc.— afegeix: «pero en lo que más conocida es Cataluña es en la repartición que por comarcas se nombra...», citant-ne a continuació, segons el seu criteri, una trentena.

tres molts prohomens de Vallés, del Maresma e del vezcomtat» (CODOIN, t. XXIII, pàg. 127).

¹⁶ Segons PERE GIL (*Historia Natural y Eclesiástica de Catalunya, 1551-1622*), tot Catalunya es pot dividir en 27 comarques, que són les següents: Salanca, Rosselló, Aspres (és a dir, el Vallespir), Conflent, Empordà, Girona, La Selva, Osona, Partit de Ripoll, Bages, Cerdanya, Seu d'Urgell, Pallars, Vall d'Aran, Barrabés, Ribera Ribagorçana, Aspres (aquests Aspres deuen correspondre a la Noguera), Pla d'Urgell, Segarra, Solsona i Cardona, Beia i Bagà, Pla de Barcelona i Llobregat, Penedés, Camp de Tarragona, Tortosa i Lleida. Pere Gil les anomena «comarcas, climas o partidas de terra».

¹⁷ ESTEVE CORBERA, *Catalunya il·lustrada*, vers 1680?

¹⁸ JOSEP APARICI, *Descripción y planta del Principado de Cataluña*, a. 1708, Rev. «Hispania», 1946, n.º XXV. El manuscrit es troba en la Biblioteca de Catalunya, Arch. 516.

c) *Els tractadistes de la Renaixensa: Botet i Sisó.* — Hem de fer un altre salt de gairebé dos segles per assolir una nova etapa: aquella en que junt a factors de tipus tradicional o popular es tenen cada vegada més en compte criteris científics, com són els elements físics i socials. Aquesta etapa correspon, més o menys, amb la renaixença cultural i política de la regió catalana i compren tots els intents fets des de la Restauració a la divisió de la Generalitat.

Dintre aquest període cal incloure el citat article de Botet i Sisó, publicat a la «Revista de Gerona» i promogut per la circumstància de que l'Ajuntament de Figueres, en els Jocs Florals de Barcelona de 1878, adjudicava un premi al millor poeta que cantés un fet històric de l'Empordà, «entendiéndose por tal —precissava— el territorio comprendido entre el río Fluviá y la frontera francesa, que actualmente constituye el partido judicial de Figueras».¹⁹ No ens estranyi aquesta migrada concepció, doncs es la mateixa que expressa el conegut geògraf Pascual Madoz en el seu «Diccionario»,²⁰ quan escriu que «el partido judicial de Figueras, abraza la mayor parte de este territorio —l'Empordà—, el cual confina al norte con el reino de Francia, al E. con el Mediterráneo, al S. con el río Fluviá y al ONO. con el propio río Fluviá y el partido judicial de Olot». Si tenim en compte que Madoz sol obtenir la major part de les seves dades de les enquestes i les corresponents respostes que l'hi envien els corresponsals dels diferents racons de la Península, hem de deduir que, a mitjans del segle XIX i també al començament del darrer quart del segle, el concepte i límits de l'Empordà, fins i tot pels seus habitants, segueixen força confusos.

Hem d'arribar a Botet i Sisó per disposar del primer treball seriós sobre aquests extrems. L'historiador gironí, a l'intentar contestar una consulta que l'hi proposa un subscriptor sobre si té fonament l'opinió de l'Ajuntament de Figueres,²¹ exposa la seva teoria que, si

¹⁹ «Revista de Gerona», sept. 1878, n.º 9.

²⁰ PASCUAL MADDOZ, *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, t. II, Madrid, 1845, pàg. 256 y sig.

²¹ L'anònim subscriptor fa les següents preguntes a la «Revista de Gerona», que són les que intenta contestar el Sr. Botet: «¿Podría alguno de los colaboradores o suscriptores de esta Revista indicarnos los límites de la comarca llamada Ampurdán? ¿Qué debemos entender por Alto y Bajo Ampurdán? ¿Tiene algún fundamento la opinión emitida por el escrito antes citado (és a dir, la convocatòria de l'Ajuntament de Figueres)?»

bé avui poca ajuda pot aportar-nos, no deixa d'ésser un intent científic per resoldre la qüestió; un intent científic que peca per limitat, doncs es basa sobre tot en arguments històrics, però que des d'aquest punt de vista,, representa una aportació bàsica. Comença per precisar els orígens de la nostra comarca, que troba en l'antic territori indigeta i en la «civitas» romana d'Empúries, en el comtat medieval del mateix nom i en l'Arcedianat de l'Empordà, un dels quatre en que estava dividida la diòcesi de Girona.²² Sobre aquesta base tradicional l'historiador gironí completa el seu treball buscant «informes particulars de personas curiosas y conecedoras del país» i, entre una i altres, arriba a la conclusió de que «en la actualidad se considera *Ampurdán* todo el territorio comprendido entre los montes Pirineos y la sierra de las Gavarros, en donde empieza la comarca denominada *La Selva*; en cuanto a su anchura, comprende toda la cuenca del rio Muga, la del Fluviá hasta Castellfullit y la del Ter hasta las montañas de Gerona».²³

Com es pot veure, la primera part de la consulta queda força bé, encara que aixampla massa els límits. La segona, en canvi, resulta equivocada; en efecte, pel senyor Botet i Sisó «se da el nombre de *Garrotxa* o *Alto Ampurdán* a la parte más accidentada y montuosa de la comarca, comprendiendo en ella todo el espacio que va desde el Pirineo hasta Navata,, Borrassá y Orriols y la carretera de Fran-

²² La diòcesi de Girona es dividia en quatre «arcedianats»: Girona, Besalú, Empúries i la Selva, corresponents, en part a antigues divisions administratives i, al mateix temps, a grans unitats geogràfiques naturals. Aquesta divisió subsistí fins la creació dels actuals arxiprestats, imposats pel Concordat de 1851. L'Arcedianat d'Empúries tenia poc més de 1.000 km.² i comprenia 96 esglésies (de les 414 que sumava el bisbat de Girona) entre parroquials i sufragànies. Els límits, de nord a sud, passaven per les següents esglésies (totes elles incloses en l'arcedianat d'Empúries): Santa Llúcia, Sta. Maria de Panissars, Sant Julià dels Torts, La Bajol, Agullana, L'Es-trada, Capmany, Sant Climent ses Cebes, Masarac, Vilarnadal, Sta. Maria del Roure, Cabanes, monestir de Vilabertran, Vilatenim, Alfar, Sant Pau de la Calçada, Vilamallà, Garrigàs, Ermedàs, Arenys d'Empordà, Vilajoan, Calabuig, Vilaür, Saus, Camallera, Gaüses, Colomers, Sant Jordi des Valls, Jafre, Sant Llorenç de les Arenes, Foixà, la Sala de Dalt, Rupià, Casavells, Castell d'Empordà, Vullpellac, Ullastret, Fontanilles, Gualta, Torroella de Montgrí (J. M. PONS GURÍ, *Nomenclatores de la diòcesi gerundense en el siglo XIV*, ANALES DEL I. E. G., Gerona, 1965, vol. XVII.

²³ Suposem que fa referència al «Congost» del Ter, límit natural ben apreciable.

cia y se extiende por el occidente de esta linea; el de *Bajo Ampurdán* a la llanura que corre desde el Pirineo hasta el pie de las Gavarras, llanura solo interrumpida por los montes de Torroella y Bagur y por la Sierra de Roda y sus estribaciones...» Divideix aquest hipotètic Baix Empordà en dos porcions, el Gran i el Petit, separats pel Fluvià i per les montanyes del Montgrí, i per fi, dóna el nom de «Terrafortis d'Ampordà» a les terres subpirenaiques de La Junquera, Darnius, etc. mentre reserva el de «Terraprimis d'Ampordà» per les situades entre Banyoles i Bàscara, bona part de les quals constitueixen el districte —avui ajuntament— de Vilademuls.

Ens hem estès en l'article del nostre predecessor perquè el lector tingui una clara visió del concepte que de l'Empordà i de les seves divisions tenia el senyor Botet, doncs de fet, deixant a part l'error de fer arribar el Baix Empordà fins al Pirineu, aquest concepte ha permanescut més o menys latent en la ment dels empordanesos, fins la divisió de la Generalitat.

És clar que després han aparegut altres classificacions comarcalistes, algunes d'elles francament ben fonamentades, com les de Carreres Candi,²⁴ C. A. Torres,²⁵ Faura i Sans²⁶ i sobretot la de Font i Sagué,²⁷ basada tant o més en els factors físics o naturals que en els històrics i humans. En totes elles l'Empordà apareix com una comarca de gran personalitat, tant més quant per aquests anys comença a créixer-li una aurèola on s'hi barregen les seves egrègies figures —Monturiol, Pep Ventura, etc.—, la mitificació de determinats fets geogràfics o folklòrics, com la tramuntana o la sardana, i la tradició federalista, tot plegat orquestrat per la munió d'empordanesos que viuen i es mouen a la capital catalana. Tant es

²⁴ F. CARRERAS I CANDI, *Assaig de nomenclatura de les comarques catalanes*, en «Estudis Universitaris Catalans», vol. I, a. 1907, pàgs. 143-156.

²⁵ C. A. TORRES, *Assaig sobre les comarques naturals de Catalunya ajustades al moment present*, «Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya», n.º 290-294, pàg. 124-131.

²⁶ M. FAURA I SANS, *Condicions estructurals del terreny en la caracterització de les comarques catalanes* (extracte d'una conferència donada al Centre Excursionista de Catalunya el 7-II-1919 i publicada al «Butlletí» del dit Centre, n.º 290-294, pàg. 104 i següents).

²⁷ N. FONT I SAGUÉ, *Delimitació de les comarques naturals i històriques de Catalunya* (premiat als Jocs Florals de Barcelona, a. 1897).

així que, com dèiem en un anterior treball,²⁸ l'escriptor valencià Joan Fuster ha pogut escriure irònicament que... «sobre la massa total de la literatura catalana produïda d'ençà de la Renaixença, el 60% es una glossa de Verdaguer, el 30% tracta de l'Empordà i sols el 10% restant s'ocupa dels temes habituals en qualsevol literatura civilitzada».

En quant als límits van essent cada vegada més afinats i en totes aquelles divisions mencionades s'inclouen les terres que avui considerem empordaneses sense cap mena de dubte, mentre fluctuen les zones marginals que encara avui ens fan ballar el cap.

LA DIVISIO DE LA GENERALITAT

Un pas fonamental representa la divisió portada a cap pel govern de la Generalitat de Catalunya, promulgada l'any 1937,²⁹ amb la finalitat d'establir per la nostra regió, llavors autònoma, un mapa administratiu que, a diferència dels anteriors, tingués una base geogràfica.

El treball fou ben planejat i tingué en compte no solament els assaigs dels geògrafs anteriors, així com el concepte popular de les comarques, sinó també les relacions socials i econòmiques —ex-

²⁸ A. COMPTE, *El Alto Ampurdán*, Rev. «Pirineos», n.º 67-74, Zaragoza, 1963-1964, pàg. 7.

²⁹ Generalitat de Catalunya, «Divisió territorial. Estudis i projectes. Nomenclator de municipis», Barcelona, 1933; Conselleria d'Economia, «La divisió territorial de Catalunya», Barcelona, 1937. El primer pas per establir aquesta divisió comarcal fou la creació, el 16 d'octubre de 1931, d'un ponència formada per Antoni Bergós, Pere Blasi, Manuel Galés, Josep Iglesias, Miquel Santaló, Felip Solé, Ferran Valls i Taberner i Pau Vila, sota la presidència del conseller de Cultura, Ventura Gassol. Més tard la Ponència fou ampliada amb la inclusió de A. Rovira i Virgili i A. Esteva, mentre dimetia F. Valls i Taberner. En conjunt, els geògrafs de professió estaven notablement representats. La Ponència realitzà una enquesta dirigida als diferents municipis catalans, on es feien tres preguntes: a) a quina comarca pensaven que pertanyia el municipi; b) a quin indret anaven principalment a mercat; c) a quin altre lloc secundari s'anava a mercat. El resultat fou la confecció de dos mapes, un de comarques segons les dades de les respostes, i un altre de mercats. Mentre aquest darrer fou considerat molt acceptable, del primer es concloïa «l'absoluta vaguetat que domina respecte al nom comarcal i respecte al concepte de comarca en la major part de les terres catalanes».

pressades sobretot en el fet del mercat, llavors potser de major importància que avui— entre els diferents nuclis habitats i les poblacions considerades caps de comarca.

Si bé, com acabem de dir, la finalitat era político-administrativa,³⁰ el resultat fou un esquema francament acceptable —almenys pel que fa referència a la nostra comarca— i que, amb algunes correccions, pot servir en el dia d'avui; prova d'això és que, com veurem, ha estat utilitzada, sense pràcticament cap variant, en la «Geografia de Catalunya» dirigida per Ll. Solé Sabarís i publicada per Aedos.

Vegem ara com queda l'Empordà dins la citada divisió. En ella els límits septentrional i oriental queden ben fixats per la frontera pirenaica i el mar Mediterrà; en quant a la ratlla ponentina, senyala com a pedres angulars aquests dos accidents físics tan destacats que són les muntanyes del Mont i les Gavarres, mentre en les terres planes i indecises situades entre unes i altres els límits es mouen, en general, tenint en compte les atraccions que els mercats exerceixen sobre els pobles de la zona. Respecte al sur, inclou a Sant Feliu de Guíxols i el seu hinterland dintre la nostra comarca.³¹

Finalment la divisòria entre l'Alt i el Baix Empordà està marcada, no pel riu Fluvià com en tantes anteriors divisions i el mateix criteri tradicional, com ja hem anotat, senyalaven, sinó per les petites serres del Montgrí i Garrigoles, incorporant al segon les poblacions d'Albons i Belcaire, en situació geogràficament indecisa, doncs cap accident natural sembla fitar-les, així com els pobles de Garrigoles, Les Olives i Vilopriu, en les modestes serres divisòries.

³⁰ Així, per exemple, com a normes orientadores per l'establiment de dites comarques es senyalaven: a) la conveniència d'establir el menor nombre possible de demarcacions per raó d'economia i d'administració del país; b) conveniència que des de cada poble d'una demarcació es pogués anar i tornar en un sol dia del seu cap; c) conveniència de què les demarcacions tinguessin un cert equilibri en quant a nombre d'habitants o d'extensió.

³¹ Per la ratlla ponentina i meridional, els municipis altoempordanesos fronterers eren, de nord a sud, Albanyà, Lledó, Cabanelles, Navata, Pontós, Bàscara, Vilaur i Saus; pel Baix Empordà, Vilopriu, Colomés, Foixà, La Pera, Corçà, Monells, Sant Sadurní de l'Eura, Cruïlles i Sta. Cristina d'Aro (vegi's mapa).

ELS DARRERS ANYS

De la divisió de la Generalitat fins ara han passat gairebé quaranta anys i, si pensem que una comarca és un fet dinàmic comprendrem que, malgrat ésser aquella una divisió força acceptable, cal estudiar de nou la qüestió i pensar en posar-la al dia. Des de llavors, en efecte, han aparegut nous punts de vista que cal tenir en compte.

En primer lloc l'obra de Josep Iglesias sobre el límits de la comarca d'Igualada,³² en la que, de manera exhaustiva, va analitzant tots els criteris que deu fer servir el geògraf per delimitar una comarca, des de les dades subministrades pels autors comarcalistes als diferents factors físics, les divisions político-administratives, els vincles econòmics, especialment els intercanvi, i el concepte que la gent té del propi país natal. Si bé no fa referència al nostre, el seu mètode pot aplicar-se-li molt bé. Posteriorment Iglesias publicava dues altres obres comarcalistes referides ara a tot Catalunya.³³

Pel Baix Empordà sorgí la monografia de Joan Carandell,³⁴ que acceptava en part els límits de la Generalitat, si bé discutia la zona de la vall del Ter situada entre Flassà i el Congost i dubtava d'incloure Sant Feliu de Guíxols.

Més tard venien els meus treballs,³⁵ on exposava, de manera elemental, els conceptes que s'analitzaran aquí amb tota l'amplitud possible. Per fi, la professora francesa Yvette Barbaza,³⁶ en un llibre modèlic sobre la Costa Brava, si bé sols fregava el tema marginalment, aportava unes concepcions molt al dia que poden ajudar al nostre fi.

³² JOSEP IGLESIES, *Assaig sobre l'extensió de la comarca d'Igualada*, 1948, 183 pàgs.

³³ Id., *La divisió comarcal catalana*, Ed. Bruguera, 1967; *La realitat comarcal a Catalunya*, Ed. Bruguera, 1966.

³⁴ J. CARANDELL PERICAY, *El Bajo Ampurdán*, Boletín Universidad de Granada, Granada, 1945, 1 vol., 185 pàgs.

³⁵ A. COMPTE, op. cit.; *El Ampurdán, el Alto Ampurdán y sus límites*, «Anales del Instituto de Estudios Ampurdaneses», Figueras, 1964-65, pàgs. 163-165; *Banyoles, capital del «terraprim» d'Empordà?...* «El Correo Catalán», 5 oct. 1971.

³⁶ YVETTE BARBAZA, *Le Paysage humain de la Costa Brava*, Paris, A. Colin, 1966; 1 vol., 718 pàgs. + XXVIII + annexes.

Ha estat recentment i amb motiu de les polèmiques promogudes al voltant de les idees comarcalistes de l'escriptor Josep Pla que s'ha tornat a remoure el tema dels límits de l'Empordà, especialment en relació a Banyoles, però que haurà servit també per precisar altres zones discutides.

Quines són les idees de l'escriptor empordanès? Si les interpreto bé, es basen sobretot en la vella tradició de finals de l'Edat Mitjana i el que podríem dir-ne època del «Vell Règim», anterior a l'aparició dels geògrafs comarcalistes que, en intentar concretar els límits, acudeixen a criteris més o menys geogràfics i administratius; en les conegudes opinions de Botet i Sisó, i finalment en el seu vast coneixement personal del país, producte dels innumbrables i minuciosos viatges portats a cap a través de les nostres terres, així com de la seva extraordinària capacitat d'observació i de síntesi. Per Josep Pla,³⁷ l'Empordà arribaria per ponent fins a Banyoles, ciutat que hi quedaria inclosa, si bé formant part, com a capital, d'una porció bastant diferenciada, que anomena «Terraprimis d'Empordà». Aquestes terres intermitges, però empordaneses, anirien des de Lladó o Navata fins les muntanyes que separen la depressió banyolina de la Garrotxa; concretament dona com a divisòria la collada del Salt del Matxo, a la carretera de Banyoles a Sant Miquel de Campmajor. Seguint aquesta mateixa ratlla ponentina, fa arribar la nostra comarca al Congost del Ter, entre Girona i Celrà, considerant empordaneses totes les poblacions de la vall d'aquest riu des del citat accident geogràfic fins a mar (Celrà, Bordils, Flassà, etc.). Més enllà del Congost començaria La Seiva, la tercera de les tres comarques en què reparteix la part més genuïna de l'actual província de Girona, doncs el citat escriptor no admet o admet a contraccor l'existència del Gironès, que considera una comarca artificial.³⁸ Des del

³⁷ JOSEP PLA, *El meu país*, «Obra Completa», vol. 7, Barcelona, 1968, Ed. Destino, pàg. 12 i seg.; *Homenots. Tercera sèrie*, id., vol. 21, id., pàgs. 516-517; *Un petit món del Pirineu*, id., vol. 27, id., pàgs. 220-225 i 292-293.

³⁸ Segons diu: «una comarca inventada fa pocs anys» (*Un petit món dels Pirineus*, op. cit., pàg. 218). En altres llocs és menys taxatiu; així: «aquests últims anys, entre la Garrotxa i la Selva n'hi han volgut posar una altra: el Gironès. Tant si la comarca anomenada el Gironès és una hipòtesi com una realitat... el fet no afecta per res als límits de ponent de l'Empordà...». Recordem, però, que el nom de Gironès, referit a una entitat comarcal, és mencionat ja per Pere Gil, a finals del segle XVI i, un segle després, per Esteve Corbera. Al geògraf Miquel Santaló devem el primer estudi seriós d'aquest territori (*El Gironès*, 1923, 1 vol. 16.º).

Congost la frontera seguiria per la línia de participó d'aigües de les Gavarres i aniria a finir arran del mar, entre Calonge i Platja d'Aro, quedant a fora, d'aquesta manera, Sant Feliu i la seva rodalia.³⁹

Així doncs, el concepte d'Empordà de Josep Pla —que podrà ésser o no compartit— queda ben clar i amb uns límits precisos i definits: «el Mar Mediterrà a llevant, el terme de Calonge al sud, amb les Gavarres, el Congost de Girona, les muntanyes del «Terraprim d'Empordà» —o sigui, la Garrotxa— a l'oest, i el Pirineu al nord».⁴⁰ Dintre aquest troç de Catalunya i com element d'unificació, el citat escriptor senyala en primer lloc la tramuntana i després una sèrie de característiques collectives que no sé fins a quin punt seran admeses per la gent.⁴¹

EL CONCEPTE ACTUAL DE COMARCA

Fins aquí hem anat passant revista a les diverses concepcions comarcalistes sobre el nostre Empordà, des de les més tradicionals a les de caire científic o a les que tenen en compte criteris mixtes geogràfico-administratius, com la de la Generalitat. Ara és el moment de confrontar tots aquests parers amb les tendències actuals dintre el camp de la Geografia doncs, i cal que des d'ara això quedi ben clar, el nostre punt de vista serà simplement el d'un geògraf.

Vilà Valentí, en la introducció del volum II de la «Geografia de Catalunya» d'Aedos,⁴² ha precisat tots els elements a considerar en la fixació de les comarques, tant els naturals (sobretot el relleu, el clima —especialment la temperatura i la pluviositat— o les àrees de vegetació) com els humans (la població —llur densitat, llur repartiment, etc.— o les activitats econòmiques i socials), però remarcant que una comarca és fonamentalment un fet humà i que es «l'home el que organitza i estructura una àrea sota una forma determinada».

³⁹ Sobre Sant Feliu afirma que forma part de la Selva, «com ho demostren moltes característiques, entre altres la manera de parlar» (*El meu país*, pàg. 14).

⁴⁰ J. PLA, *Un petit món del Pirineu*, op. cit., pàg. 292.

⁴¹ Anota: «la mandra ancestral, la hipèrbole, o sigui, l'exageració i el gust per les coses imaginatives, l'escepticisme produït per les invasions, l'amor al diner» (*Un petit món del Pirineu*, pàg. 192).

⁴² J. VILÀ I VALENTÍ, *Geografia de Catalunya*, vol. II, pàgs. 11-21, Barcelona, 1964, Ed. Aedos.

Constatació, per altra part, ben aplicable al nostre petit país on l'home, de fet, ha unificat, a través del temps, diferents unitats naturals: compari's, per exemple, la faixa de vinyes i garriga de les serres de Roda i Alberes amb els aiguamoixos entre el Muga i el Fluvià.

Aquests conceptes, que podríem anomenar clàssics, han vingut a quedar desbordats per les tendències que en el camp de la Geografia s'estan manifestant els darrers anys ⁴³ i que, entre altres originalitats, cerquen nous enfocaments sobre el concepte de «regió». En resum, per aquests geògrafs la regió en el sentit general i, en el nostre cas, la comarca, seria «una àrea definida més que per un espai diferenciats, d'acord amb uns fets de caràcter físic o humà, per unes connexions comercials i de serveis —«fluxes», en la nova terminologia—, fluxes o trajectòries que tindrien llur centre o nòdul —un altre mot recent en el camp geogràfic— tant en el sentit d'irradiació com en el de recepció, en nuclis urbans».⁴⁴ En altres paraules, el que ara es creu destacat en la determinació d'una comarca no són característiques diguem-ne estàtiques, d'ordre físic o humà (relleu, clima, densitat de població, formes d'habitat, etc.) sinó relacions econòmiques i socials entre els diferents nuclis habitats secundaris i llur centre o capital.

Aquests conceptes, com pot comprovar-se, posen de manifest la importància creixent dels centres urbans sobre llurs hinterlands i, en una zona urbanitzada com és l'Europa Occidental, es comprèn molt bé que hagin tingut èxit. En el cas de la nostra comarca, de totes maneres i sense menysprear la influència de les ciutats sobre el món rural circumdant, encara es dona un cert quilibri entre ambdós dominis.

Semblants punts de vista han estat tinguts en compte en la divisió que sota els auspicis del III Pla de Desenvolupament, portà a cap una comissió de funcionaris i geògrafs de l'Institut de Geografia Aplicada del catedràtic Casas Torres ⁴⁵ i que comprèn tota la

⁴³ PAUL CLAVAL, *Evolución de la Geografía Humana*, 240 pàgs., Barcelona, Ed. Oikos-Tau, 1974; J. VILÀ VALENTÍ, *La nueva Geografía*, en «Revista de Geografía», Univ. de Barcelona, enero-diciembre 1973, pàgs. 14 y sig.

⁴⁴ J. VILÀ VALENTÍ, *La nueva Geografía*, op. cit.

⁴⁵ J. M. CASAS TORRES, *La selección de núcleos de población cabezas de comarca para el bienio 1972-73*, en la rev. «Geographica», n.º 2, abril-junio 1973, pàgs. 79 i seg.

nació espanyola.⁴⁶ La ponència es basà en les noves teories dels «llocs centrals», especialment les idees de Berry i Garrison segons les quals «qualsevol nucli de població de certa importància organitza un espai major ocupat per altres nuclis que depenen d'ell».⁴⁷ Per Casas Torres, si bé una comarca és «en primer lloc un marc físic de determinades dimensions..., un espai poblat i organitzat per un grup humà..., es troba impulsat i dirigit per un o varis nuclis centrals —els nomenats caps de comarca» i «nuclis d'expansió». En realitat, segueix dient, la comarca arriba fins on arriba la influència predominant de la ciutat rectora; on aquesta influència cedeix terreny a la d'un altra ciutat, acaba la primera comarca. No és estrany que, d'acord amb aquesta concepció dinàmica, deixi de creure en límits fixes i immutables, ja que «precisament perquè les comarques són vives, llurs límits són imprecisos i subjectes a constant mutació».⁴⁸

No totes les concepcions geogràfiques regionals modernes parteixen dels mateixos punts de vista. Un altre mètode recent és, per exemple, el geoecològic que, com indica el seu nom, s'inspira en l'ecologia, si bé en el nostre cas insisteix sobretot en les relacions espacials del medi físico-geogràfic. En aquesta concepció es tracta d'unitats de paisatge en les que es combinen especialment tres factors: el geològic-edafològic, el botànic i l'humà, donant lloc a unitats caracteritzades per una fisonomia homogènia i una evolució comú.⁴⁹

Són noves teories, encara que no tant perquè no les puguem vèllumar abans; en resum, es dirigeixen per una banda a posar de manifest més que fets permanents, relacions humanes en constant mutació; per l'altra, donar fe de l'existència dintre les comarques, d'unitats paisatgístiques elementals. Intentarem tenir en compte ambdues tendències, doncs és obvi que llurs punts de vista enriqueixen

⁴⁶ En aquesta divisió a la província de Girona se li assignen onze caps de comarca: Banyoles, La Bisbal, Figueres, Palafrugell-Palamós, Sant Feliu de Guíxols, Blanes, Girona, Olot, Ripoll, Puigcerdà i Santa Coloma de Farners.

⁴⁷ BERRY, B. J. L. i GARRISON, W. L., *Studies in Highway Development and Geographic Change*, Univ. Washington Press, Seattle, 1959; *Recent Development of Central Place Theory*, Regional Science Association, «Papers and Proceedings», vol. 4, 1958, pàgs. 107-120; *Alternate Explanations of Urban Rank-Size Relationships*, «Annals of the Association of American Geographers», vol. 48, 1958.

⁴⁸ J. CASAS TORRES, op. cit.

⁴⁹ J. M. PANAREDA, *Estudio del paisaje integrado (ejemplo del Montseny)*, en «Revista de Geografía», Universidad de Barcelona, enero-diciembre 1973, pàg. 157.

el concepte de comarca; la primera degut a la importància progressiva dels nuclis urbans i les cada dia més intenses i complexes relacions entre aquests nuclis i els altres que en depenen. La segona per la possibilitat de subdividir allò que, fins ara, s'havia considerat com les autèntiques cèl·lules geogràfiques, en altres unitats més petites.⁵⁰ Però això no vol dir que ens deixem dominar per novetats que, benvingudes en el camp de la nostra matèria, cal que madurin i s'integrin definitivament.

EL NOSTRE MÈTODE

Tenint en compte aquestes consideracions, podem ara entrar directament al nostre objectiu, és a dir, establir el que per a nosaltres significa la comarca empordanesa i, en conseqüència fins on arriba.

Comencem per fixar el concepte de comarca: com a tal entenem un petit país o un espai territorial posseïdor d'unes *característiques geogràfiques originals*, tant físiques com humanes i, per això mateix, diferenciades d'altres veïnes, amb uns *límits* que, encara que a vegades imprecisos, com succeeix en la major part dels fenòmens geogràfics, no poden deixar d'ésser reals, amb un *centre* on els seus habitants fan cap per resoldre qüestions socio-administratives o efectuar intercanvis econòmics, i un *nom*, síntesi de la seva llarga permanència en la mentalitat popular.

Per una part components d'ordre físic i humà; per altra, el paper que exerceix l'atracció dels nuclis considerats com a caps de comarca; finalment determinats fets socio-culturals (costums, opinions collectives, etc.), basats tant en la tradició com en llur persistència actual: heus ací les normes que ens serviran d'orientació en l'establiment dels límits de l'Empordà.

En quant a la manera de treballar hem seguit tres procediments. En primer lloc una feina de tipus documental, a fi de reunir i ordenar el que fins ara s'ha escrit sobre la nostra comarca. Des-

⁵⁰ Dintre l'Alt Empordà, per exemple, la divisió que proposo en el meu treball —*El Alto Ampurdán*, op. cit.— entre la faixa litoral d'aiguamoixos, avui zona turística, els fèrtils «fondals» o terres regades, amb cultius d'userda blat-de-moro i fruita, els terraprimis occidentals, o regió de comes i turons, de vida agrícola magre, i finalment, la llenca vitivinícola de la Serra de Roda-Alberes.

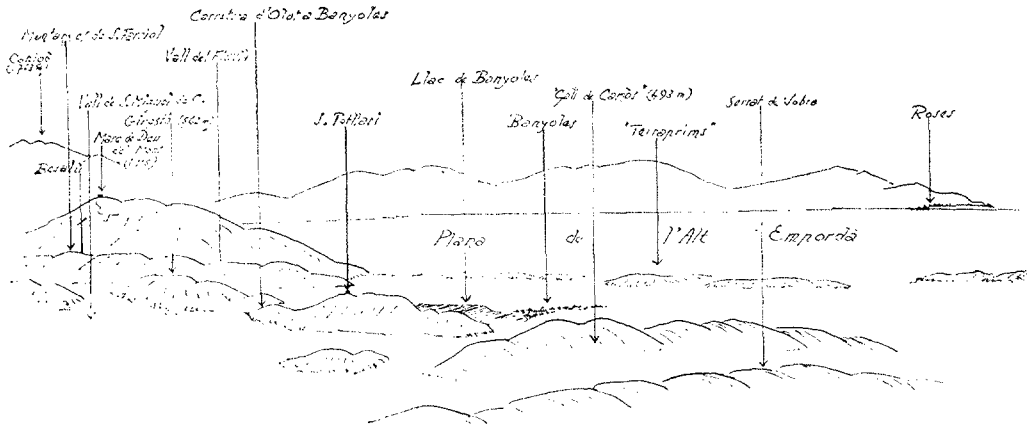
prés l'enquesta, portada a cap mitjançant la remesa de qüestionaris o personalment, als diferents nuclis de les zones litigioses,⁵¹ tant a les autoritats locals com a les persones considerades enteses o simplement a coneguts i amics. Finalment la tasca de camp encaiminada a observar i comprovar sobre el terrenes aquelles característiques físiques i humanes que poden servir de diferenciació o d'integració, així com per entrar en contacte amb la gent del país.

D'acord amb els anteriors punts de vista hem d'arribar a la conclusió que l'Empordà d'avui és força més que la divisió administrativa del comtat d'Empúries, però també menys que el vell concepte d'una comarca que s'estenia del mar a Besalú i dels Pirineus a les portes de Girona.

En aquest Empordà actual hi veiem elements unificadors de caràcter físic, sobretot un fet morfològic, el predomini de les terres planes, i un altre de climàtic, la tramuntana. En quant als factors humans, considerem com a primordial l'acció integradora, tant en l'aspecte socio-professional i administratiu com econòmic i de comunicacions, que exerceixen determinats nuclis o capitals, especialment Figueres i La Bisbal.

Aquests factors, diguem-ne primaris, vénen complementats per altres d'importància secundària, però que ens ajudaran en la fixació dels límits de les zones indecises. Tals són, en el camp de la geografia física, l'existència de massissos marginals ben definits, com el Puig de Bassegoda, les muntanyes del Mont o les Gavarres;

⁵¹ Les enquestes enviades es basen en les confeccionades per la ponència del III Pla de Desenvolupament, ja esmentada, adaptada a la nostra comarca i a les circumstàncies particulars de les diferents zones limítrofes indecises. Fonamentalment contenen les següents menes de preguntes: a) Les que fan referència a les activitats econòmiques: 1) on compren els habitants del poble els aliments, calçats, teles, electrodomèstics, mobles, etc.; 2) on van a mercat? 3) a quins Bancs o Caixes d'Estalvi porten llurs diners? 4) on porten a reparar llurs cotxes, tractors, etc.? b) Les que fan referència a les comunicacions: 1) línies d'autobusos que passen pel poble; 2) facilitat de vies de comunicació (carreteres, ferrocarril, etc.). Les que fan referència a relacions socio-cultural: 1) on estudien els rois d'aquest poble?; 2) de quins metges i farmàcia depèn el poble?; 3) on acudeixen els seus habitants pels serveis de notari, advocats, especialistes, etc.; 4) on va a divertir-se el jovent? d) A quina comarca creuen que pertanyen els habitants d'aquest poble? e) Fets diferencials empordanesos: 1) físics: la tramuntana (fins on arriba, intensitat, etc.); 2) costums i tradicions: la sardana a l'esquerra, la «rabassa», etc.

*Panoràmica de l'Empordà
des de Rocacorba (994m)*

també les variacions en la temperatura i la pluviositat, d'est a oest;⁵² un tercer factor que, en determinades ocasions podrà treure'ns de dubtes, serà la divisòria d'aigües. Finalment, menys accentuades però presents, certes variacions edafològiques («fondals», «terraprim's», etcètera) i de vegetació («sutzures», «garrigues», alzinars, suredes, etc.), que poden arribar a determinar petits paisatges naturals.

En l'aspecte humà ens ajudaran quelques masses de cultius —per exemple, per l'Alt Empordà la mencionada divisió tripartita de fa cinquanta anys: l'Empordà de l'userda i el blat de moro, l'Empordà de la vinya i l'Empordà de les oliveres, els suros i els pins, o les formes d'habitat —compari's els pobles grans, de 500 a 1.000 habitants de la «plana» altoempordanesa, els pobles petits del Baix Empordà i els veïnats i amples masies del «terraprim's» occidentals. No oblidarem tampoc certes costums i tradicions, així com trets de caràcter col·lectiu, per altra part sempre discutibles, però que en una comarca d'evident personalitat com la nostra, no deixen d'estar

⁵² Per citar unes dades comparables vegi's la diferència de pluviositat, en el quinquenni 1925-29 (únic quinquenni d'observacions seguides, per Lladó), entre Peralada, al cor de la plana, amb 554 l/m², i Lladó, al marge occidental de l'Empordà, amb 809'8 l/m². Diferències semblants existeixen en la nivositat: així mentre en el citat quinquenni a Lladó hi va nevar 21 dies i només un any deixà de fer-ho, a Peralada sols va nevar-hi dues vegades.

presentes en l'opinió de la gent, potser, també és veritat, més com a tòpics que com a realitats: citem com exemples, el costum d'acabar les sardanes a l'esquerra, enfront de l'estil selvatà d'acabar-les a la dreta, el present o «rabassa» que fan els padrins a llurs fillols, que, al rovell de l'ou de l'Empordà, té lloc per Nadal, etc.

LES «FRONTERES» DE L'EMPORDA

On acaben i on comencen aquestes suposades característiques empordaneses...? Abans d'entrar en l'anàlisi dels diferents factors geogràfics determinatius del nostre país, comencem per una visió de conjunt, partint del procediment més acreditat i, al mateix temps, més popular: pujem a les talaies més concorregudes, des de les quals s'obira d'un sol cop d'ull una gran panoràmica i, a continuació, traassem de nord a sud i d'est a oest tot aquest paisatge llambregat des de les altes serres. Tindrem llavors la síntesi real, no de laboratori ni de llibre, el marc natural que ens servirà de punt de partida per a la nostra investigació.

Observem, per exemple, el paisatge empordanès des de la Mare de Déu del Mont (1.115 m.) o des de Rocacorba (994 m.): no hi haurà cap dubte del que és la plana i la muntanya. Una superfície horitzontal que va des de Besalú, Banyoles i el Congost de Girona fins a la ratlla del mar o de les carenes pirinenques, mentre als nostres flancs i a la nostra esquena resten les serralades de la Garrotxa, les Guilleries, la Selva o la Conca de Girona: és la vella concepció de l'Empordà des de Besalú a les portes de Girona, reviscolada recentment per Josep Pla.

Ara bé, si observem el mateix paisatge des del coll d'Orriols o des del castell de Sant Ferran de Figueres, el nostre concepte d'Empordà experimentarà indubtables mutacions. Per a comprovar-ho fem la ruta de Girona a Figueres, de Girona a Palamós o d'Olot a Figueres. Sortint de la capital de la província, les terres gironines pròpiament dites semblen acabar-se en aquestes portalades naturals que són la Costa Roja, per una banda —carretera nacional II a Figueres i a l'Alt Empordà— i el Congost per l'altra —ferrocarril i carretera a La Bisbal i al Baix Empordà:

a) Seguint la primera, a la baixada de la Costa Roja tenim als nostres peus un país de comes i lloms suaus, de petits poblets i masos escampats, on alternen els boscos i els cultius i que tot fent pu-

jades i baixades, arriba fins el coll d'Orriols. Aquesta zona evidentment, no és ja el Gironès, però tampoc podem considerar-la sense més ni més com l'Empordà estricte.

b) Al capdamunt de la collada d'Orriols (160 m.), que senyala la divisòria d'aigües entre el Ter i el Fluvià, apareix com un segon esglaó, des d'on es domina la plana altoempordanesa en tota la seva extensió; però sorgeix com una plana multiforme, amb turons i petites valls per on s'amaga i s'encorva la carretera. Es un concepte de plana que difícilment acceptaria un pagès de Castelló o de l'Armentera, però que sembla plausible als de Bàscara o Pontós.

c) Hem d'arribar fins Ermedàs o Garrigàs per assolir, en un tercer esglaó, la plana pròpia, les terres sense accidents sensibles, horitzontals, monòtones, on divaguen lents i amples els rius fins enfonsar-se suaument en el golf de Roses.

Aquesta gradació que acabem de veure de sur a nord, amb prou feines es dona d'oest a est, des de Besalú a Navata, seguint la carretera d'Olot a Figueres, o la de Girona a La Bisbal, per Flassà. En el primer cas, tirant més o menys per la vall del Fluvià, la carretera que serpenteja per zones boscoses des de Besalú, en arribar a l'Hostal d'En Vilà (trencant de Banyoles i de Cabanelles) ha posat fi a una etapa: els trossos rectes de carretera i un relleu cada vegada més obert, ens indiquen que hem recalat en un altre país, sensació reforçada els dies de tramuntana per la intensitat del vent. L'Hostal d'En Vilà seria doncs, al meu entendre, la porta occidental de l'Empordà. Pel Baix Empordà, una vegada passat el Congost, hem sortit de la comarca de Girona des del punt de vista físic, però encara no som a l'Empordà pròpiament dit; la vall del Ter, des de Celrà a Flassà i Sant Jordi, apareix com una llenca intermitja que si pel seu paisatge s'acosta a les terres baixes del darrer tram, per les seves relacions es troba cada vegada més lligada amb la capital de la província.

Així doncs, l'Empordà tindria uns límits ben precisos, que ningú mai no ha posat en dubte: el mar a llevant, les muntanyes pirinenques al nord i els massissos de Bassagoda, la Verge del Mont i les Gavarres a ponent i migjorn. Altres, en canvi, serien més insegurs.

La ratlla pirinenca des de la Punta de l'Ocell o, més concretament, la Cova Foradada, entre Port Bou i Cervera, va recorrent la divisòria d'aigües fins trobar la vall alta de la Muga, on segueix el curs del riu. S'abaixa anant d'est a oest, en els colls dels Belitres (260 m.) i el dels Frares (368 m.), el de Banyuls (357 m.), el de la

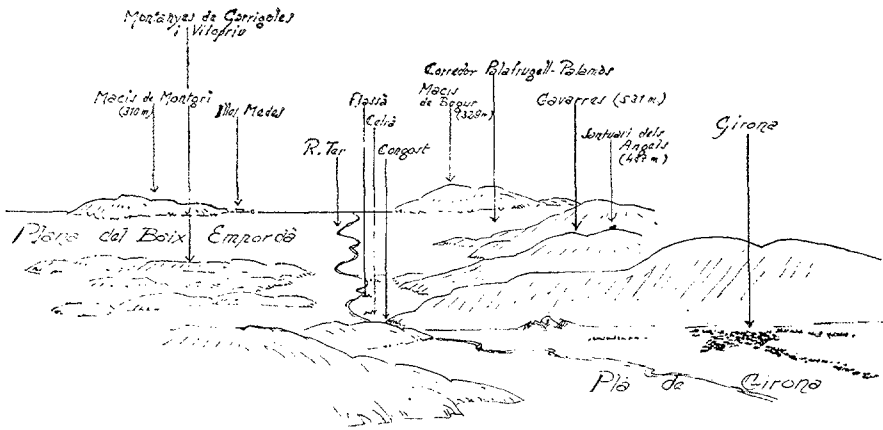
Carbassera (934 m.), el de la Massana (928 m.), el del Pertús (279 m.), el de Panissars (326 m.), el del Priorat (460 m.), el del Portell (694 m.), el del Lli (748 m.), el pas de Custoja (832 m.) i el coll de la Muga. S'alça en les elevacions del Carroig (671 m.), de Salifore (978 m.), el Puig Neulós (1257 m.), el de les Salines (1320 m.) i el més alt de tots, el de Frausa (1449 m.). De fet es tracta de dues alineacions orogràfiques o serres: les Alberes i les Salines, separades pel tall del Pertús. En quant a l'altre límit indiscutible, el mar, s'estén des de la citada Cova Foradada fins on vulguem fer arribar l'Empordà pel sud.

Per occident i migjorn disposem també d'uns termenals ben sòlids. Per una part el Puig de Bassagoda (1376 m.) i la Mare de Déu del Mont (1115 m.), que separen l'Empordà de la Garrotxa: una muralla que s'alça ràpidament a un miler de metres i que tanca de manera brusca les terres planes; més enllà un país intrincat i selvatge es perd de vista fins a confondre's amb els massissos gegants dels Pirineus.⁵³ Cap al sud el massís de les Gavarres (531 m.), entre l'Empordà i la Selva, més reduït i més baix, però de suficient volum per representar una altra fita ben segura; la divisòria d'aigües seria «grosso modo» el límit sudoccidental de l'Empordà.

Els dubtes comencen per les terres baixes, poc definides, situades entre aquests puntals muntanyosos, és a dir, les amples valls per on entren a la nostra comarca els rius Fluvià i Ter. A aquestes zones occidentals hauríem d'afegir-hi la frontera meridional indecisa entre la línia Gavarres-Cap Roig (divisòria d'aigües entre el Darò i la riera de Calonge, per una banda i el Ridaura per l'altra) o els acantilats de la serra de Cadiretes, segons admetem o no a Sant Feliu de Guíxols i termes circumdants dintre de l'Empordà.

La nostra feina es dividirà doncs, de la següent manera: a) els

⁵³ En l'antiga divisió de la Generalitat es cometia l'absurd geogràfic d'excloure de l'Empordà el llavors municipi independent de Bassagoda, situat a la vessant oriental d'aquelles serres divisòries, per ficar-lo en la comarca de la Garrotxa. La causa fou el desig d'armonitzar en el possible comarques i circumscripcions administratives, en aquest cas els partits judicials: si tenim en compte que Bassagoda formava part del partit judicial d'Olot, comprendrem l'origen d'aquesta incongruència. Actualment aquest problema s'ha solucionat per ell mateix, doncs el municipi de Bassagoda ha desaparegut com a tal, per integrar-se les seves terres —ja que no els seus habitants, doncs ha quedat pràcticament despoblat— en el veí d'Albanyà.

*Panoràmica des de Rocacorba
del Baix Empordà i del Pla de Girona*

límits occidentals de la vall del Fluvià; b) els límits occidentals de la vall del Ter; c) els límits meridionals.

ELS LIMITS OCCIDENTALS

a) *Entre l'Empordà i la comarca de Banyoles.* — Abans d'entrar en l'estudi d'aquesta franja convé aclarir si existeix o no la comarca de Banyoles.

Ja hem vist que la divisó de la Generalitat l'inclouïa dintre el Gironès, però més per necessitats político-administratives que per convenciment geogràfic. L'existència d'aquesta petita unitat natural creiem que té al seu favor criteris físics i humans suficients. En el primer cas la presència de la cubeta del llac, tret morfològic-hidrogràfic singular que la diferencia tant de la veïna Garrotxa com de l'Empordà. En quant a l'aspecte humà, un nucli urbà al voltant del qual es mouen una sèrie de nuclis secundaris —pobles, veïnats, masos— atrets a la capital no solament pel fet setmanal del mercat, sinó per cada vegada més denses relacions econòmiques, professionals, socials o culturals.

Quin és l'àmbit d'aquesta comarca...? Potser la primera vegada que modernament se la té en compte, almenys des del punt de vista

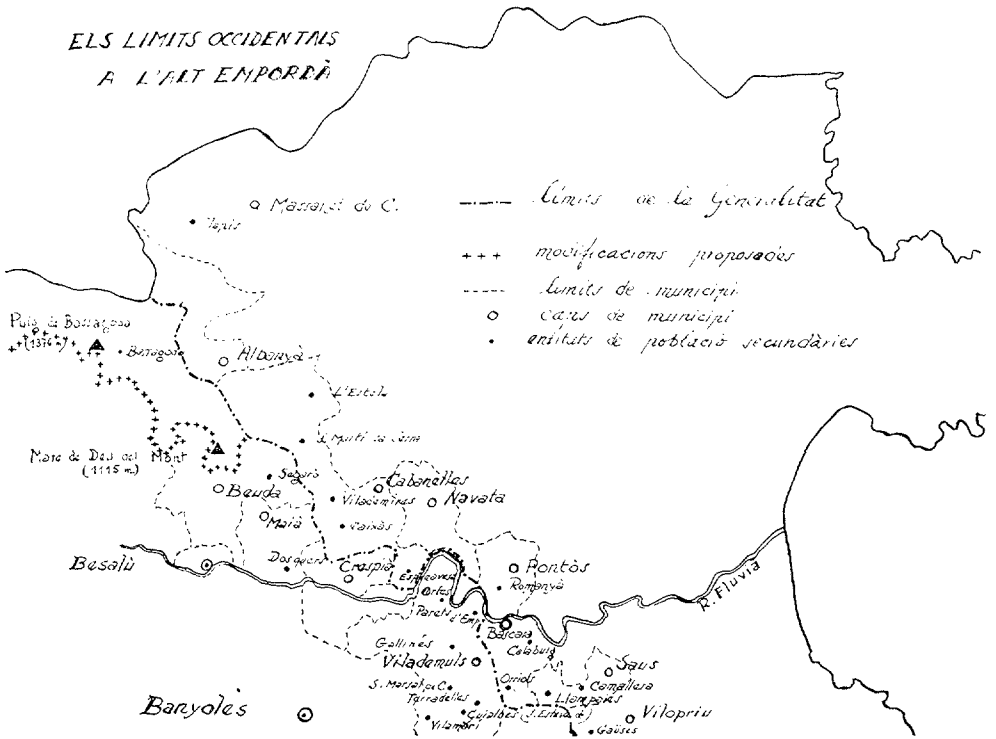
administratiu, és, com cita Vilardell⁵⁴ en la divisió napoleònica de 1812, on forma un «cantó» que compren Serinyà, Centenys, Vilademí, Vilamarí, Cornellà de Terri, Porqueres, Banyoles i Fontcuberta. Però fins fa gairebé cinquanta anys no comença a afirmar-se, en els àmbits cultivats, la seva identitat; en 1933, en efecte, en l'«Album meravella», Jaume Butinyà publica un article en el que no solament descriu les característiques geogràfiques de la comarca, sinó que assenyala els seus límits, amb acompanyament d'un interessant mapa. Encara que poc després l'Ajuntament de Banyoles envia a la ponència de la Generalitat, encarregada d'elaborar la tan debatuda divisió territorial, un memoràndum sobre la mateixa qüestió,⁵⁵ considerem més d'acord amb la realitat geogràfica el treball anterior de Butinyà. Respecte a aquest darrer ens fixarem solament en els límits entre la comarca de Banyoles i l'Empordà. La línia divisòria entre les dues comarques passa, segons el citat mapa de Butinyà, entre els municipis de Bàscara (que cau dintre la nostra comarca) i el de Vilademuls (que inclou en la de Banyoles), excepció del poble de Parets; des d'aquí segueix el curs del Fluvià amunt fins a la confluència del riu Ser, des del qual segueix per la divisòria d'aigües entre aquest riu i el Junyell.

Els treballs posteriors de la revista «Horizontes» aporten poques novetats en el que fa referència als límits amb la nostra comarca; així el que es firma «un banyolí,⁵⁶ de l'extens municipi de Vilademuls col·loca dintre la comarca de Banyoles els pobles de Vilamarí, Vilavenut i Vilert, deixant a fora els restants. Una mica més tard, Jaume Farriol es redueix a unes consideracions generals —força acertades,

⁵⁴ JOAN VILARDELL I BAQUÉ, *La comarca de Banyoles i la divisió territorial de Catalunya* (treball mecanografiat i inèdit que ha tingut la gentilesa de deixar-me consultar el Sr. Butinyà, de Banyoles).

⁵⁵ En el citat memoràndum enviat per l'Ajuntament de Banyoles, la comarca banyolina s'ha ampliat en relació a la de l'«Album meravella», especialment per la porció septentrional. Així, mentre l'article de Butinyà senyala el Fluvià i la divisòria Ser-Junyell com a límits, el treball de l'Ajuntament fa arribar la comarca fins la Mare de Déu del Mont, quedant-se amb els pobles de Crespià, Dosquers, Caixàs, Maià, Beuda, Besalú, Junyà, Sant Ferriol, Briolf, etc., que en l'«Album meravella» restaven fora. (Rev. «Avant», a. I, n.º 21-22, festes de Sant Martíria, 1935).

⁵⁶ *Banyoles, comarca autònoma o subcomarca?*, per «Un banyolí», 31 de març del 1969.

per altra part— sense entrar en la polèmica qüestió de fixar els límits.⁵⁷

Finalment, en un treball publicat a «La Vanguardia Española», el 4 d'agost de 1973, el periodista J. Escudero, si bé afirma que Banyoles «no es una comarca», presenta un nom proposat pel poeta Frederic Coromines —La Banyolia— i acompanya un mapa i una relació de municipis amb llurs habitants i llur extensió que sembla contradir l'anterior afirmació.⁵⁸ Per nosaltres sols interessa constatar que incorpora el municipi de Vilademuls dintre la «Banyolia».

En quant al nom, si bé l'escriptor Josep Pla, com hem explicat, ha proposat el de «Teraprimis d'Empordà», creiem que aquesta de-

⁵⁷ JAUME FARRIOL, *La comarca de Banyoles*, 15 de juny del 1969.

⁵⁸ Els pobles que s'integren en la comarca de Banyoles o «Banyolia» són: Banyoles, Camòs, Porqueres, Fontcoberta, Cornellà de Terri, Palol de Rebardit, Sant Andreu de Terri, Vilademuls, Crespí, Esponella, Serinyà, Mieres i Sant Miquel de Campmajor. Tot plegat una superfície de 288'8 km² i una població de 19.168 habitants.

nominació és més pròpia de les terres de transició entre l'Empordà i la comarca de Banyoles, que de la totalitat de la darrera. No veiem inconvenient però, en què s'adopti per tota la comarca sempre que els banyolins ho acceptin; avui per avui, de totes maneres, dubtem de la seva popularitat: la gent diu simplement «Banyoles» —englobant en aquest concepte el nucli urbà i el rerapaís— o «comarca de Banyoles».

Tornant ara a les zones de fricció, com considerarem, geogràficament parlant, el «terraprim d'Empordà» pròpiament dit, que els banyolins tendeixen a incorporar a llur comarca? El nom de «terraprims d'Empordà» fou divulgat per l'historiador Pella i Forgas en la seva coneguda «Historia del Ampurdán»,⁵⁹ assimilant-lo a un altre terme, la «Garrotxa d'Empordà», de localització més concreta. Avui aquesta denominació no hem tingut ocasió de veure-la utilitzada per la gent dels indrets als quals l'aplicà el conegut historiador. En quant al de «terraprims» és un terme més edafològic que corogràfic: els pagesos de la plana pròpiament dita, és a dir, de Figueres al mar, el fan servir per designar les terres someres —en oposició a les que ells cultiven o «fondals»— que dominen a ponent de la capital altoempordanesa.⁶⁰ D'aquest «terraprim», doncs, n'hi hauria un de ben empordanès: les terres de Borrassà, Ordís, Pontós, Navata, etc., i un altre, des de Cabanelles i Maià de Montcalm a la vall del Ter, que representaria la faixa en discussió.⁶¹

Aquesta faixa comprèn els municipis de Maià de Montcalm,⁶² Ca-

⁵⁹ J. PELLA I FORGAS, op. cit., pàg. 12.

⁶⁰ Un altre terme utilitzat amb tampoc massa precisió és el de «terraforts» que, per alguns designaria les terres aspres i garrigoses situades al nord-oest de la comarca altoempordanesa, especialment de Vilaritg a Terrades i la conca alta del riu Muga.

⁶¹ Històricament el «terraprim d'Empordà» comprèn una zona més ampla que la que definim ara, doncs comença ja per Lladó, Cabanelles, Pontós, Orriols, Camallera, Vilopriu, etc. Cap al nord enllaça amb Vilaritg, Cistella, Terrades, etc. (els «terraforts»). Es a dir, serien les terres de l'antic comtat de Besalú, en oposició a les de l'Empordà pròpiament dit o comtat d'Empúries.

⁶² Aquests darrers anys se li ha agregat el municipi de Dosquers, que ha desaparegut com a tal. Vegi's el que diu R. GRABOLOSÀ: «Maià de Montcalm suposa ja els límits geogràfics de la comarca (la Garrotxa)... Sempre ha estat una vila influenciada per Besalú, amb un peu a Banyoles i l'altre a Figueres» (*Besalú, un país aspre i antic*, 1968, Ed. Montblanc).

banelles, Crespià, Vilademuls i Viladesens⁶³ que corresponen, un d'ells a la conca del Muga (Cabanelles), uns altres a la vall del Fluvià (Crespià i alguns pobles del de Vilademuls) i finalment els tercers a la divisòria Fluvià-Ter (altres pobles de Vilademuls i el municipi de Viladesens). Malgrat formar part de vessants hidrogràfics distints, totes aquestes entitats municipals tenen característiques geogràfiques comunes. Així, a diferència de l'Empordà propi, país de planuries, aquí el relleu és més mogut, de puigs i rieres, amb desnivells que poden assolir més del centenar de metres. La tramuntana hi toca, és veritat, però cada vegada més atenuada, de manera diferent d'aquell vent impetuós i foll que pot arrencar arbres, enderrocar parets i escapçar xemeneies. En quant a les formes d'habitat, enfront al tipus altoempordanès de pobles concentrats, de mig miler d'habitants, aquí dominen els nuclis de 50 a 150 habitants, els veïnats de mitja dotzena de cases i els grans masos. Un altre factor a senyalar —potser el més problemàtic, doncs és difícil reduir-lo a dades estadístiques— és el que podríem dir-ne ideològic: aquestes terres de transició, de cases pairals arrelades des de segles, apareixen, o almenys fins ara ha estat així, més tradicionalistes, al revés de l'Empordà pròpiament dit, país de pas i d'alluvionament ètnic. És gairebé un tòpic contraposar el vell federalisme empordanès i el carlisme del «terraprims» i de la Garrotxa, amb tot el que aquests dos termes contenen no solament des del punt de vista polític sinó de la mateixa concepció de la vida. Si tenim en compte les relacions amb els caps de comarca —Figueres, Banyoles o Girona—, de tanta importància en l'actual Geografia regional, la major part tiren cap a Banyoles, si bé senyalen com a centres complementaris Figueres o Girona, anotant fins i tot, algun centre terciari, com BÀscara, per Parets d'Empordà, Orfes i Orriols, o Besalú, per Maià de Montcalm i Dosquers.⁶⁴ Per acabar, a la pregunta de a quina comarca creuen

⁶³ En total les terres que formen aquests municipis sumen poc més de 150 km².

⁶⁴ Heus aquí una síntesi de les dades aportades per l'enquesta personal. Maià de Montcalm: a) els tres entrevistats afirmen que Maià pertany a la Garrotxa. b) relacions socials i administratives: 1, forma part del partit judicial d'Olot; 2, per afers oficials (S.O.E., etc.), depèn de Girona; 3, metge i farmàcia: Besalú; 4, advocats, especialistes, etc.: Girona i Figueres; 5, diversions: jovent a Figueres i Banyoles; gent gran a Besalú. c) Relacions econòmiques: 1, les botigues compren a Figueres i a Girona; 2, mercats: principals, Figueres i Banyoles; secundari, Besalú (els dimarts). Vilademuls: es tracta d'un municipi molt extens (62 km² i que, per aques-

que pertanyen, uns contesten ésser de la Garrotxa, altres de la comarca de Banyoles, però rarament de l'Empordà.⁶⁵

En resum: mentre Crespià i Cabanelles queden clarament definits, un per la comarca de Banyoles i l'altre per l'Empordà, Maià de Montcalm i Vilademuls oscillen entre ambdues. Ara bé, mentre ens inclinàriem per excloure de la nostra comarca a Maià —pel seu encaix dintre el paisatge garrotxí i per les seves relacions amb Besalú—, l'extens territori de Vilademuls⁶⁶ pot fàcilment repartir-se, restant dintre d'Empordà l'entitat de Parets que, a més dels seus vincles amb Bàscara i Figueres, el seu apellatiu (Parets d'Empordà) elimina tot dubte.⁶⁷ Finalment del terme de Bàscara podria segregarse el poble d'Orriols, en una altra vessant —la del Ter— i tan relacionat o més amb Girona que amb Figueres.

b) *La vall mitjana del Ter.* — Les terres allomades, en forma de costes de cent a cent cinquanta metres d'altura, esteses entre la

ta raó, comprèn nuclis quelcom diferenciats en quant a relacions amb caps de comarca. Així hem pogut establir quatre grups: a) els veïnats de Vilafreser, Sant Esteve de Guialbes, Terradelles i Les Olives, s'inclinen cap a Girona; b) els d'Ollès, Vilademí, Gallinés i Vilamarí, cap a Banyoles; c) Parets d'Empordà sent més l'atracció de Bàscara i Figueres; d) Orfes i Vilert oscillen entre Banyoles i Figueres, amb tendència creixent cap a Banyoles. L'estudi d'aquest municipi ens ha estat facilitat gràcies a les dades subministrades pels Srs. Ferran Viader, de Parets, alcalde del municipi de Vilademuls, la senyoreta Concepció Anglada, de Vilert, i els Srs. Llovera d'Orfes. En l'enquesta que sobre mercats portà a cap la ponència de la Generalitat, els municipis d'aquesta zona que contesten que van a Banyoles com a mercat principal són: Maià, Dosquers (llavors municipi independent), Crespià, Esponellà i Vilademuls.

⁶⁵ Com a cosa curiosa, quan els d'aquesta faixa de transició parlen, per exemple, amb gent de la part d'Olot, aquests darrers fan menció dels primers com «empordanesos» (dada facilitada per la Srta. Anglada, de Vilert).

⁶⁶ Amb els seus 62'08 km², el municipi de Vilademuls és dels més extensos de l'Empordà —en el suposat que fos empordanès—. Comprèn els següents nuclis de població: Gallinés, 153 hab.; Les Olives, 68; Ollés, 98; Orfes, 140; Parets d'Empordà, 69; Sant Esteve de Guialbes, 119; Sant Marçal de C., 27; Terradelles, 118; Vilademí, 36; Vilademuls, 111; Vilafreser, 139, y Vilamarí, 191 habitants.

⁶⁷ El Sr. Viader, d'aquesta població, gran coneixedor del país, ens fa notar que l'apelatiu «d'Empordà» no és molt vell, doncs els documents anteriors al segle XVIII parlen de «Parets de Besalú» (fan referència al comtat d'aquest nom) o bé «Parets prop Bàscara».

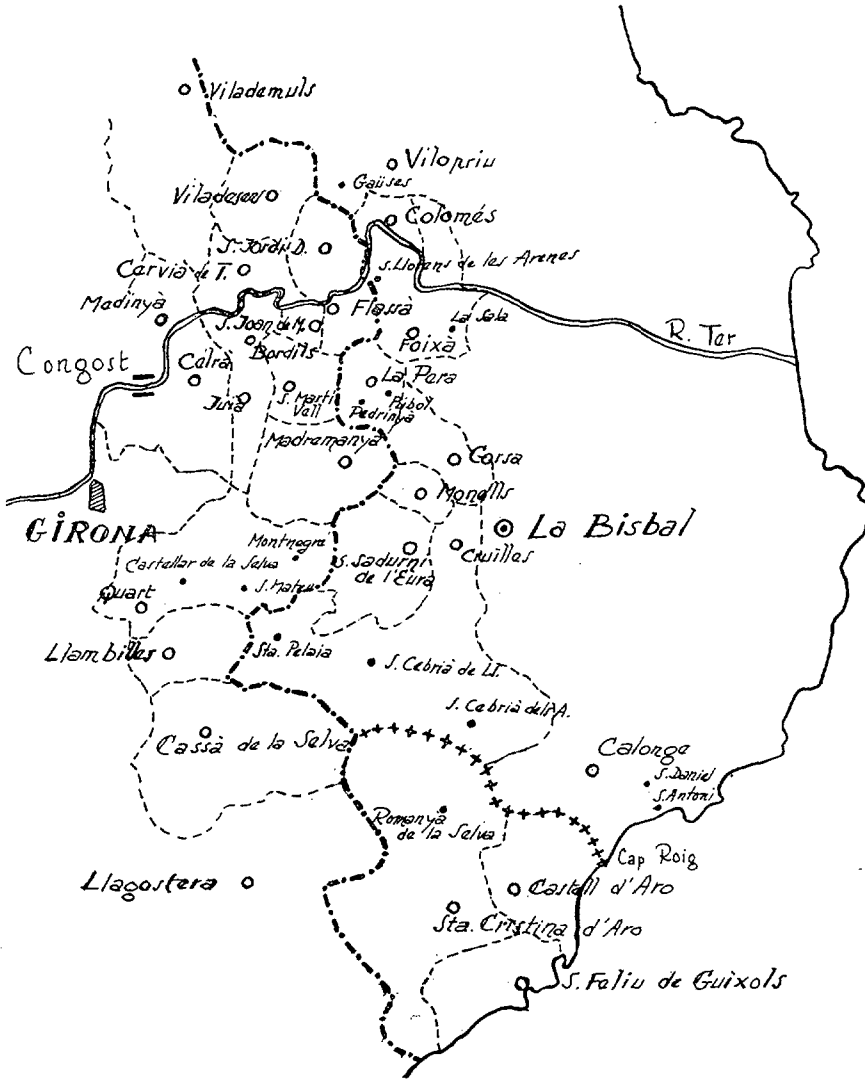
vall del Fluvià i la del Ter, acabem de veure que representen una faixa de transició entre l'Empordà pròpiament dit i la comarca de Banyoles. Límit molt menys definit que la barrera de la Mare de Déu del Mont, al nord, o que les Gavarres, al sur, té suficient entitat, tanmateix, per aparèixer com una marca, un país diferent que si per les seves relacions podem adscriure a una o altra de les dues comarques citades, pel seu paisatge forma una d'aquestes petites entitats naturals o ecològiques de què hem parlat en el capítol metodològic.

Al sud d'aquestes terres i abans d'arribar a la fita més segura de les Gavarres, sorgeix una altra zona indecisa, però de característiques ben diferents: es tracta de la vall del Ter, des del Congost de Girona al meandre de Colomé i Sant Llorenç de les Arenes. És una plana estesa a cada banda de riu, molt semblant a la que segueix de Colomé al mar, encara que més estreta, i que agrupa els municipis de Celrà, Juià, Sant Joan de Mollet, Sant Martí Vell, Cervià, Bordils, Flaçà i Sant Jordi des Valls.

Vista des de les grans talaies de Girona, per exemple des de Rocacorba, no hi ha cap dubte que és la continuació de la plana empordanesa. Aquesta també sembla ésser l'opinió tradicional que fa acabar l'Empordà al Congost de Girona. Aquest criteri seria plausible projectat en una època en què Girona era una petita ciutat el radi d'influència de la qual amb prou feines traspassava la seva rodalia i en què un accident natural com el Congost del Ter, al peu de Sant Julià de Ramis, significava una autèntica fita natural. Encara avui, com acabem de veure, apareix com un accident que cal tenir en compte.

Ara bé, en la determinació d'una comarca, més que els factors físics pesen cada vegada més els humans i, d'acord amb les darreres tendències de la nova Geografia regional, les relacions entre els diferents nuclis habitats i un de més rellevància que serveix de centre d'atracció. Aquest darrer és el cas de la ciutat de Girona. Primer pel ràpid creixement de la seva població⁶⁸ i de la seva massa edificada; en segon lloc per la creixent facilitat de comunicacions que ve a minimitzar cada vegada més els vells obstacles naturals que separen els pobles.

⁶⁸ La recent aneixió per part de Girona dels municipis veïns de Sta. Eugènia, Salt, Palau, Sarrià de Ter, Sant Gregori, etc., ha donat existència administrativa a una aglomeració urbana que sobrepasa els 70.000 habitants.

**ELS LIMITS OCCIDENTALS I MERIDIONALS
DAL BAIX EMPORDÀ**

L'estudi d'aquesta petita unitat paisatgística que hem anomenat «tram mitjà del Ter» ens ha confirmat que tots els municipis del mateix viuen de cara a Girona: llurs relacions comercials, professionals i fins culturals es fan gairebé totes amb la capital de la província, mentre es desvinculen de manera progressiva del que passa Ter avall de Colomés, és a dir, l'autèntic Empordà.

Ve a accentuar aquesta relació amb Girona el fet que aquesta llenca de terra plana està convertint-se en el seu apèndix industrial. L'expansió d'aquesta ciutat, que en el passat seguí sobretot la direcció oest, aigües amunt del Ter (Sta. Eugènia, Veïnat de Salt, Salt, etcètera), remuntant ara l'obstacle natural del Congost i aprofitant els avantatges de la línia fèrrea de Barcelona a la frontera, aquests darrers anys es dirigeix també vers l'est, aigües avall del Ter. La creació del polígon industrial de Celrà ha vingut a accelerar un moviment d'industrialització que, fins fa poc, era de volum modest.⁶⁹

Aquestes novetats estan ja afectant al paisatge geogràfic humà: en lloc d'un habitat de poblets essencialment agraris, propi tant del Baix Ter, que gira al voltant de Torroella de Montgrí, com de la conca de La Bisbal, a l'oest del meandre de Colomés, va desenvolupant-se un habitat de pobles mixtes, agrari-industrials, caracteritzat per l'alternància de camps i naus fabrils o pels grups de vivendes uniformes, propis d'una demografia en què el sector secundari va avançant al primari a mesura que ens acostem a Girona, des de Sant Jor-

⁶⁹ El polígon industrial de Celrà consta de 300 ha. ampliables fins a 1.000; es troba entre Bordils i Celrà, en un terreny pla, molt ben emplaçat des del punt de vista de les comunicacions, doncs queda a uns 3 kms. de la carretera nacional II i de l'autopista, al costat del ferrocarril de Barcelona a França, a 12 kms. de l'aeroport Girona-Costa Brava i a 30 del port de Palamós. Segons els promotors, aquesta superfície permet situar un centenar d'empreses que necessitarien uns 17.000 llocs de treball (declaracions del president de la Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Girona, Sr. A. Agustí, a. 1971). En declaracions posteriors, el Sr. Agustí afirma: «Pensamos construir —en el polígono de Celrá— una ciudad de nueva planta que sea un verdadero modelo en instalaciones y equipamiento urbano» i parla d'unes 1.000 Ha. per vivendes, que podrien allotjar una població de 40.000 habitants. Per la seva part, l'Alcalde de Girona, Sr. de Ribot, puntualitza la dependència del citat polígon respecte aquella ciutat dient: «Los polígonos de nueva creación no pueden considerarse como entidades autónomas y autosuficientes. Gerona en este aspecto será el centro administrativo, comercial y posiblemente residencial para una parte de la población laboral de las nuevas zonas...».

di a Celrà. Es evident que aquestes circumstàncies no faran més que accentuar la dependència de tota aquesta petita unitat respecte a Girona. A aquestes consideracions geohumanes podríem afegir-hi el fet de què tampoc sembla que els mateixos habitants es sentin massa empordanesos, doncs a la pregunta de quina creuen que és llur comarca, la major part vacilla en contestar i sols alguns afirmen categòricament la seva empordaneïtat.⁷⁰

En resum: per una part pèrdua d'importància de l'antiga fita natural del Congost, per facilitat de comunicacions; per altra, lligams humans (econòmics, socials, professionals), cada dia més estrets amb Girona; finalment, canvi progressiu de la fesomia geogràfica degut a la industrialització i a l'evolució demogràfica, tot plegat ens inclina a excloure de l'Empordà aquesta petita plana del Ter mitjà i col·locar-la dintre el Gironès. La Pera, Sant Llorenç de les Arenes, Colomé i Gaüses, representarien, segons la meua opinió, les fites empordaneses que separen la nostra comarca de la de Girona.

⁷⁰ La franja divisòria entre l'Empordà i el Gironès es posa de manifest amb l'enquesta personal als pobles limítrofs, per exemple, Gaüses, Sant Jordi des Valls i Flaçà; mentre el primer té encara més contactes amb l'Empordà, els altres dos es troben ja sota la influència de Girona. Vegem-ho. Gaüses: si bé pertany al municipi de Vilopriu, el seu centre secundari és Camallera (metge, farmàcia, veterinari, tallers mecànics, centres bancaris, etc.). Els centres primaris (pel mercat i les compres de l'única botiga que hi ha) són Girona i Figueres, amb tendència a Girona per la major facilitat de comunicacions (carretera asfaltada). Per l'ensenyament depenen del centre d'E. G. B. de Sant Jordi. Sant Jordi des Valls: Les relacions comercials es fan sobretot amb Girona, així com les comunicacions (ferrocarril i autocar de Torroella de Montgrí a Girona, dues vegades al dia). Si bé el poble compta amb metge, van a la farmàcia de Cervià de Ter. Depenen de Girona per consultes amb professionals i per afers bancaris. Flaçà: Es troba en la riba meridional del Ter. A diferència dels altres dos, es tracta d'una població on la indústria és l'activitat predominant: fàbriques importants que elaboren paper i manipulats del paper, diferents blocs de vivendes de nova construcció, demografia en creixement, procedent sobretot dels pobles veïns. Disposa de metge, farmàcia i grup escolar d'E. G. B. Les relacions són sobretot amb Girona, si bé la gent —diu l'alcalde Sr. Tomàs Llaussàs— creu que Flaçà pertany a l'Empordà.

ELS LIMITS MERIDIONALS: SANT FELIU DE GUIXOLS I LA SEVA RODALIA

Ens resten per analitzar els límits meridionals que, junt amb els de la vall del Ter són els més compromesos. En el que fa referència als primers, el problema queda plantejat de la següent manera: per la banda del sud l'Empordà acaba en la línia Gavarres-Cap Roig, seguint la divisòria d'aigües entre el Daró i el Ridaura, o avança fins incloure Sant Feliu i la seva rodalia, és a dir, a més de la ciutat i terme ganxons, els llocs de Castell d'Aro, Platja d'Aro i Sta. Cristina?

Cal començar dient que tradicionalment Sant Feliu de Guixols ha solgut quedar poc definit, a cavall entre aquestes sòlides comarques que ja donen fe de vida en la documentació des del segle xv: l'Empordà, la Selva i la Marina. Els seus lligams gairebé sempre han estat més estrets amb les terres interiors de la Selva i Girona que amb les restants terres empordaneses, com a conseqüència de lo qual, en mantes divisions territorials antigues (arcedianats, vegueries, corregiments, etc.) s'ha vist unit més freqüentment a aquelles que a les nostres.

Dos autors de criteri que podríem anomenar tradicional, primer Pella i Forgas i després Josep Pla, han sostingut sobre les terres guixolenques punts de vista ben diferents. El primer fent arribar l'Empordà fins el cap de Tossa, és francament partidari de la incorporació; el segon creu, en canvi, que l'Empordà fineix on les Gavarres toquen a mar, entre Calonge i Platja d'Aro, concretament en el cap Roig, i que Sant Feliu no és empordanès, «com ho demostren moltes característiques, entre altres la manera de parlar».

Quan tingué lloc, durant els anys trenta, la coneguda enquesta de la Generalitat, les nostres poblacions meridionals tingueren també parers diferents sobre on acaba l'Empordà. Palafrugell, per exemple, afirma categòricament —«és opinió compartida per vells i joves d'aquesta comarca», escriu el redactor de la resposta a la Ponència— que l'Empordà acaba a les Gavarres, concretament, al terme de Calonge.⁷¹ Els de Sant Feliu, en canvi, de manera igualment fer-

⁷¹ La resposta de l'Ajuntament de Palafrugell a la ponència de la Generalitat és la següent: «al nostre entendre, la ratlla divisòria entre el Baix Empordà i la Selva ha de fixar-se a les muntanyes anomenades les Gavarres, que acaben al litoral, al

ma, diuen que «és de sempre que els guixolencs es diuen empordanesos». En quant als dos altres municipis que formen el seu rera-país, Castell d'Aro insinua que «per vies de comunicació estem més relacionats amb la Selva», mentre segons els de Sta. Cristina, «és creença general que pertanyem al Baix Empordà; no obstant això, hi ha gent que vol sostenir que hem d'integrar la Selva; no podem concretar-ho —segueix la resposta— per manca de dades». La Ponència de la Generalitat, potser tenint en compte els desitjos dels guixolencs, es decideix per incorporar el tres municipis a l'Empordà.

Passats els anys de la postguerra i l'hivernació dels problemes comarcalistes, pels voltants de l'any setanta, es torna a plantejar la qüestió i nous arguments surten a la palestra o bé hom es limita a desempolvar els anteriors. Així Baldiri Ferrer, en una monografia sobre el Baix Empordà,⁷² opta per l'exclusió, seguint el criteri de la gent de Palafrugell. Un any més tard, Salvador Ginesta, en una altra monografia comarcal, ara sobre la Selva,⁷³ considera, en canvi, Sant Feliu com empordanès. Curiosa situació la d'aquesta llenca de terra guixolencs que semblen rebutjar tant els de l'Empordà com els de la Selva.

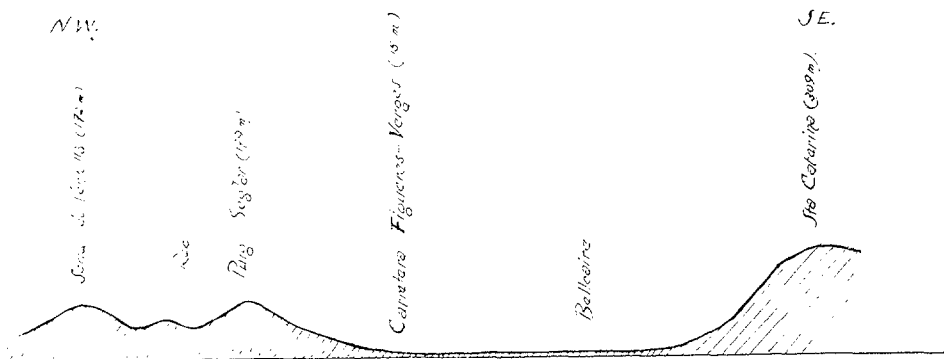
Mentrestant, però, què diuen els propis interessats? Llegim, per saber-ho i com exemple, l'article de Pere Colls, «Ni Selva ni Empordà», en la revista «Ancora»,⁷⁴ on si bé s'exposa una opinió personal, hem de suposar que és compartida per un important sector del pen-

terme de Calonge. Enllà de les Gavarres s'observen en la parla girs dialectals distints dels de l'Empordà i en els costums es noten diferències ben notables; pot remarcar-se que la sardana que es balla als pobles de la Vall d'Aro i a Sant Feliu ofereix particularitats que la fan força distinta de l'empordanesa. En defensa de la nostra opinió, que és compartida per vells i joves d'aquesta comarca, volem observar que totes les xarxes de comunicacions del Baix Empordà deixen al marge les poblacions de més enllà de les Gavarres. En aquest cas es troben el tramvia de Palamós a Flassà, que travessa de cap a cap la nostra comarca, i les carreteres de Girona a Palamós, de Vilademat a Palafrugell i totes les que posen en contacte les distintes poblacions de la comarca...». (Ens preguntem: qui seria l'autor d'aquest treball que tendeix a marginar d'una manera tan radical la rodalia de Sant Feliu de Guixòls?).

⁷² BALDIRI FERRER, *El Baix Empordà*, Ed. Selecta, 1971. Considera que la inclusió de Sant Feliu al Baix Empordà «és la negació d'una autèntica realitat geogràfica (fa referència al límit meridional de les Gavarres, tan car als palafrugellencs).

⁷³ SALVADOR GINESTA, *La comarca de la Selva*, Ed. Selecta, 1972.

⁷⁴ Revista «Ancora», 1-II-1973, *Ni Selva ni Empordà?*

Tall topogràfic per la divisió entre l'Alt i el Baix Empordà

Escala horitz. 1:50.000
 id. vert. 1:10.000

sament local. Pere Colls creu que Sant Feliu és empordanès i aporta l'opinió de diferents geògrafs, especialment de la «Geografia de Catalunya», d'Aedos. Però més que en això, el seu convenciment es fonamenta en dos o tres raons que no pot negar-se tenen un cert pes: una d'elles és la facilitat de comunicacions que sempre ha existit entre Sant Feliu i Palamós que contrasta amb les dificultats d'enllaçar —almenys fins fa poc— amb la població selvatana de Tossa; l'altra, la idiosincràsia de la gent, més afí a la dels empordanesos de socarrel que a la dels selvatans, citant com exemples l'època d'or dels taps de suro i del federalisme.

Com podeu veure, no existeix unanimitat, cosa normal en qüestions de límits. Caldrà doncs fer una revisió de tots els arguments en pro o en contra i deduir d'ells almenys una conclusió fonamentada.

a) Comencem per l'argument *morfològic*. Per aquesta banda creiem que els partidaris de les Gavarres tenen raó. Aquest massís, en efecte, pot representar una bona fita geològica i orogràfica de l'Empordà; al sud, el passadís de la vall del Ridaura separaria la nostra comarca de la Cadena Litoral pròpiament dita i faria el paper de sortida natural de les terres selvatanes de l'interior. Tenint en compte que Sant Feliu i els seus voltants formen part d'aquest passadís, segons l'anterior punt de vista podria considerar-se com la porta marítima de la Selva.

b) En quant a la *climatologia* més aviat ajuda a la tesi contrà-

ria, doncs el clima de Sant Feliu difereix menys del de la zona costera del Baix Empordà genuí que del de la Selva. Fins i tot la tramuntana, element meteorològic tan lligat a la nostra comarca, arriba també a Sant Feliu,⁷⁵ encara que no amb la impetuositat i el caràcter violent propis de les terres altoempordaneses.

c) Ens queden els *factors humans* que, com ja hem advertit en la metodologia, considerem fonamentals. Deixant a segon pla elements més discutibles, com són determinades tradicions (per exemple, l'acabament de la sardana,⁷⁶ ens fixarem sobretot en dos factors més actuals.⁷⁷

Un és el gènere de vida. En l'article del Sr. Pere Coll s'alludeix a la fabricació de taps de suro i als costums derivats d'aquesta activitat econòmica, com a pròpies de la zona Sant Feliu-Palamós-Palafrugell. Però hem d'afegir que la fabricació de taps també es donava a la Selva; per altra part els hàbits socio-laborals a què fa referència (setmana de cinc dies, alts jornals, artesanía tapera, festes populars, etc.) avui han perdut llur rellevància. Igualment les al·lusions a la ideologia (federalisme, anticlericalisme, etc.) que ja resulten anacròniques.

Es clar que a la desaparició d'aquests vincles econòmics i socials ha succeït el naixement d'altres nous, com són els actuals gèneres de vida propis de l'activitat turística a la Costa Brava. Evidentment poca diferència hi ha en aquest aspecte entre la zona litoral Palafrugell-Palamós i la de Platja d'Aro-Sant Feliu de Guíxols; però aquesta similitud podria estendre's també a les poblacions situades al sud de Sant Feliu, com Tossa i Lloret de Mar, que avui ningú considera com empordaneses. No oblidem que l'expansió i intensificació d'aquests gèneres de vida derivats del turisme, pot donar lloc, amb el

⁷⁵ Precisament un dels primers observatoris meteorològics destinats sobretot a l'estudi de la tramuntana, el del Sr. Patxot, estigué instal·lat a Sant Feliu.

⁷⁶ Es coneguda la diferent manera d'acabar la sardana segons les comarques: a l'esquerra els de l'Empordà (estil empordanès), i a la dreta els de la Selva i Girona (estil selvatà). A Sant Feliu sembla que abans la sardana acabava a la dreta i que posteriorment s'ha introduït el costum d'acabar-la a l'esquerra. Segons em comunica l'amic Lluís Esteve, que ho treu del Sr. Marill, l'introduïdor d'aquesta novetat seria Jaume Lladó.

⁷⁷ No podem oblidar, tampoc, el nom d'algun lloc de la rodalia de Sant Feliu, com Romanyà de la Selva (en el terme de Sta. Cristina), que sembla incongruent ficar dins l'Empordà.

temps —i l'evolució sembla ja iniciar aquest camí— a la formació en el futur d'una nova comarca, la «Costa Brava», integrada per una llengua litoral que viuria essencialment del turisme estival, estesa de Port Bou a Blanes, i un rerapaís la funció del qual seria subministrar aliments, serveis i alguna mà d'obra a la primera, amb centres comercials i industrials situats més a l'interior (Figueres, La Bisbal, Torroella de Montgrí), que servirien d'enllaç amb la resta del país.

Ens quedarien així un conjunt de factors humans més importants: els relatius a les relacions econòmiques i a les vies de tràfic i intercanvis. En aquest aspecte em sembla un fet ben clar la major connexió de Sant Feliu amb Girona. No solament els fluxes comercials segueixen en llur gran majoria l'eix representat per la via que uneix aquelles dues poblacions,⁷⁸ sinó que aquesta via serveix també en part, de sortida natural als productes del rerapaís gironí i selvatà (Llagostera, Cassà, etc.).

En conseqüència, i sospesant els diferents arguments en pro o en contra, creiem que, malgrat alguns indubtables punts de contacte amb l'Empordà, Sant Feliu i la seva rodalia hauria d'afegir-se a la comarca de la Selva, de la qual vindria a ésser la sortida natural.

ELS LÍMITS ENTRE ELS DOS EMPORDANS

I per acabar ens queda el problema dels límits entre l'Alt i el Baix Empordà, doncs la nostra comarca, malgrat la seva personalitat històrica i geogràfica, és força menys uniforme que la major part de les altres comarques catalanes, circumstància que ens explica la seva divisió. Així, l'Alt Empordà, el més monòton, ens apareix com una gran plana voltada de muntanyes, mentre que el Baix pot distribuir-se fàcilment en diferents unitats —plana del Baix Ter, conca de La Bisbal, passadís Palamós-Palafrugell— que li atorguen una més gran varietat i riquesa paisatgística. A això hem d'afegir-hi, en l'aspecte humà, que mentre l'Alt disposa d'una sola capital, Figueres, el Baix encara que oficialment conti també amb La Bisbal, de fet pot

⁷⁸ Els comerços de Sant Feliu es proveeixen de Girona o de Barcelona. La gent de Sant Feliu i la seva rodalia van a Girona no solament per llurs afers administratius, sinó també per qüestions professionals, socials i culturals. Les relacions amb les restants poblacions de l'Empordà (Palamós, Palafrugell, La Bisbal, Figueres, etc.) són escasses.

presentar-ne una per cada subcomarca de les senyalades: Torroella de Montgrí, Palamós, Palafrugell.

Quins són, doncs, els límits?... Cercant en els tractadistes anteriors, ja hem vist l'errònia i incomprendible opinió de Botet i Sisó, pel qual el Baix Empordà estaria format per les terres baixes litorals, des dels Pirineus al peu de les Gavarres, mentre el «Alto Ampurdán o Garrotxa» abraçaria «la parte más accidentada y montuosa de la comarca, comprendiendo en ella todo el espacio que va desde el Pirineo hasta Navata, Borrassá y Orriols y la carretera de Francia y se extiende por el occidente de esta línea».

Una altre opinió equivocada és la que situa la divisòria en el riu Fluvià, opinió que sembla tenir al seu favor un argument històric no menyspreable; recordem, en efecte, el document del segle xv que parla de l'Empordà «dit demunt, ço es del Perthus fins a Bàscara e de Bàscara tirant Fluvià avall fins a mar». Aquest punt de vista segueix compartit, no sé amb quin fonament, per alguna gent del país. Dic que no hi veig fonament perquè qualsevol que hagi recorregut la vall baixa del riu Fluvià, es donarà compte de seguida, que aquest riu no separa res; que a banda i banda del mateix, per Sant Pere Pescador, l'Armentera, Torroella de Fluvià, etc., el paisatge és idèntic i fins i tot es continuen els mateixos termes municipals, que disposen llurs terres per ambdues ribes.

Les fronteres entre l'Alt i el Baix Empordà estan constituïdes, sense cap dubte, pel Massís de Montgrí, a llevant, i per les petites serres divisòries entre la vall del Fluvià i del Ter, a ponent: Sant Grau, Puig Senglar (179 m.), Serra de Ventalló (172 m.), etc. La separació estaria formada, doncs, per la divisòria d'aigües; d'aquesta manera, mentre Ventalló, Saus i Camallera caurièn de la banda altoempordanesa (vessant del Fluvià), Garrigoles, Les Olives i Vilopriu ho farien per la del Baix Empordà (vessant del Ter).

Resta ara una zona més difícil de repartir: són les terres baixes emplaçades entre aquests dos puntals muntanyencs, i en les quals és impossible aplicar el criteri orogràfic-hidrogràfic anterior. Ens referim als dos municipis d'Albons i Bellcaire.

Aquí, amb més raó que en altres llocs, haurem d'aplicar gairebé exclusivament normes de tipus humà. Una enquesta personal realitzada en aquests dos nuclis, ens ha confirmat que formen una clara faixa de transició, una mena de passadís —Carandell en diu «meso-

potamia», país entre rius— de límits insegurs que és difícil adscriure a un o altre dels dos Empordans.

Ara bé, sospesades les diferents raons, sembla que Albons té més lligams amb l'Alt Empordà, sobretot, degut als seus contactes creixents amb l'Escala,⁷⁹ localitat, aquesta darrera, netament altoempordanesa. En canvi Belcaire, situat més al sud, en la línia teòrica que uneix, pel damunt la faixa planera on es troben assentades les dues poblacions litigioses, les carenes de les muntanyes escollides com a fites (Montgrí i Serra de Ventalló, etc.), sols a 6 quilòmetres de Torroella de Montgrí, petita ciutat a la que es troba unida per varis llaços econòmics i socials,⁸⁰ podria incloure's dins el Baix Empordà.

ALBERT COMPTE FREIXENET

I.N.E.M. «Ramón Muntaner».

⁷⁹ Albons està situat a uns 3 kms. de l'Escala, amb la que es troba enllaçada directament per carretera pròpia. El ràpid creixement de la segona població, degut al turisme, exerceix una indubtable succió sobre els pobles dels voltants, entre ells Albons, subministradors sobretot de mà d'obra. Al mateix temps Albons depèn de l'Escala per diferents serveis, com farmàcia (Albons forma part del partit farmacèutic de L'Escala), Guàrdia Civil, escoles d'E. G. B., notaria (si bé la gent va més a Torroella de Montgrí i a Girona). En canvi està lligat a Verges pels serveis mèdics i a Torroella de Montgrí per l'utilització d'entitats de crèdit. Per reparació de cotxes, tractors, etc., la gent sol anar a Belcaire o a Verges. (Dades facilitades amablement pel secretari d'Albons, Sr. Joan Blanc).

⁸⁰ Així Torroella de Montgrí és el mercat principal per la gent de Belcaire. Aquesta darrera població també depèn de Torroella per ingressos bancaris (Caixa d'Estalvis), Guàrdia Civil i metge (si bé el metge oficial del S. O. E. és de l'Escala, de fet els seus veïns estan atesos sobretot per dos metges de Torroella). En quant a la farmàcia, els belcairencs compren els medicaments normalment a Verges, població baixempordanesa. (Dades facilitades amablement pel secretari de Belcaire, senyor Josep Vilà).